NORSK FAGLITTERÆR
FORFATTER- OG
OVERSETTERFORENING

MEDLEMSBLAD
1 | 2023

Bulletin – på veien

Beretningen om den store reisen gjennom vårt faglitterære, fagre land.

III

Kjære NFFO-medlem,

Du sitter nå med det andre Reise-Bulletin i hendene. I dette prosjektet ønsker vi å kartlegge NFFO gjennom å møte faglitterære forfattere og oversettere fra hele landet. Vi er overbevist om at det er inspirerende og interessant for medlemmene våre å bli kjent med hverandre på denne måten og se hvilket mangfoldig fellesskap NFFO utgjør.
I tillegg vil bladet også spres til ulike samfunnsaktører som ikke er medlemmer hos oss, for eksempel politikere og relevante personer i andre organisasjoner. Målet, i tillegg til en god og interessant leseropplevelse, er å synliggjøre hvordan våre medlemmer til sammen bidrar til et kunnskapssamfunn der alle har tilgang til god faglitteratur.

Å ha en stor og variert medlemsmasse er avgjørende for å sikre NFFOs legitimitet og representativitet, både som bransjeaktør, politisk påvirker og forvalter av kollektive vederlagsordninger. Det er derfor viktig at vi er en forening for hele landet, og at medlemskap i NFFO framstår som selvsagt for alle som skriver eller oversetter faglitteratur. Denne gangen har kommunikasjonsansvarlig Sverre Gunnar Haga og fotograf og NFFO-venn Ilja C. Hendel tatt turen til Troms og Finnmark og forfatter- og oversetter medlemmer som til sammen står for tusenvis av faglitterære sider. Personlig ble jeg stolt av å være en del av NFFO da jeg leste artiklene som følger på de neste sidene, og jeg håper den samme følelsen vekkes også hos dere.

Med vennlig hilsen

Arne Vestbø
generalsekretær

Finnmark

9 Bård Wormdal

13 Ingjerd Tjelle

19 Steinar Pedersen

24 Asta Balto

34 Arvid Petterson

Troms

44 Per Pippin Aspaas

40 Rune Blix Hagen

50 Mariann Mathisen

54 Lill-Karin Elvestad

60 Asbjørn Jaklin

III Finnmark

Kirkenes – Vadsø – Ekkerøy – Tana – Kárášjohka – Lakselv

Fra E6 ved Høybuktmoen, Kirkenes flyplass.

Langsomt mot nord

Vi dro til nord og fikk en eventyrlig fangst i vår faglitterære trålpose.

Sverre Gunnar Haga

Ilja C. Hendel

Å ankomme Kirkenes for første gang i livet er som å få møte i voksen alder en bror du ikke visste om: noe veldig kjent og veldig fremmed på en gang. Her er naturligvis ingenting av sørnorske skoger, dramatiske vestlandske fjell eller flate østlandsdialekter. Det er sitt eget Finnmark, her på toppen av riket – et granatkast unna Russland. Men selv med Lindesnes på bilvei 2232 kilometer unna er det kjente parametere i gatene: Vinmonopol der, et Scandic-hotell der og de sedvanlige livløse sentrumsgatene, slik det er i norske småbyer utenom butikkenes åpningstider.

Vår faglitterære dannelsesreise fortsetter. Innlandet og Agder er tilbakelagt, nå er det Finnmark og Troms som gjelder. Vi har forskanset oss med malariatabletter, hepatitt B..., nei da, kjære lesere. Vi bara skojar lite – som et oppspark:

Hva vet vi egentlig, vi som ikke bor der eller er derfra, om Nord-Norge? Om Nord-Norges indre liv? Stereotypene er mange, der de står og henger på de imaginære gatehjørnene i våre sørlige sinn.

Vi setter oss i bilen og kjører fra Kirkenes, forbi Neiden og Vagge og til Varangerfjorden. Der ute til høyre ligger Bugøynes, det lille bygdesamfunnet på 300 mennesker som i 1989 oppnådde verdensberømmelse etter at de gikk sammen om en annonse i Dagbladet. «Vil noen ha oss?» lød overskriften på en kollektiv henvendelse om det var noen sør i Norge som ville ta imot en befolkningsøkning på 300 mennesker. Men naturligvis var det først og fremst en kollektiv bønn om hjelp og det med et kritisk blikk på norsk fiskeri- og distriktspolitikk etter at bygdas fiskemottak ble tvangssolgt.

Hvor mye har den historien bidratt til det moderne synet på Nord-Norge?

Men i Bugøynes bor det uansett ingen NFFO-medlemmer, så vi kjører videre innover fjorden, inn til Varangerbotn og utover igjen, til de østligste delene av kongedømmet: langs fjorden, seks mil i den lettskyede dagen, før vi kjører inn til en arkitektur vi barn av annenverdenskrigsbombede eller -brente byer gjenkjenner som vår egen:

Vadsø.

Globus 2

Ut fra en middelaldrende kontorbygning bare refuserte arkitekturstudenters mødre kan bli glade i, kommer dagens første reisemål. Bård Wormdal heter

Eksteriør fra Russland-nære Kirkenes.

han og ser seg godt både til venstre og høyre – Russland noen mil til høyre fra vår posisjon, den norske Etterretningstjenestens (E-tjenesten) overvåkingsstasjon et par kilometer til venstre. Som trønder med over 30 år i Vadsø har han forfattet dokumentarbøkene *Satellittkrigen. Norsk militarisering av polområdene og verdensrommet* og *Spionbasen. Den ukjente historien om CIA og NSA i Norge*, begge utgitt på Pax forlag.

Det er mye rundt oss vi ikke vet noe om, og dette er blitt Wormdals hovedanliggende som forfatter – satellitter, overvåking, radarer, nordområdene, Russland, USA – i et forsøk på å forstå og forklare oss andre hvordan den hemmelige militær- og etterretningsverdenen er satt sammen og fungerer.

For det er mange der ute som *ikke* snakker om disse tingene.

– Skal du jobbe med å finne ut av hva som skjer i kulissene i norsk etterretning og samarbeid med USA og Nato, må du tåle å stange hodet i veggen. Det er veldig mye «nei» å få. Du må være en stayer og tenke langsiktig. Heldigvis er jeg sta av natur. Arvelig belastet, sier Wormdal og smiler.

Han jobber til daglig som NRK-journalist i Vadsø, og det var gjennom jobben han for alvor fattet interesse for hva som foregikk i byen og området der han bodde og fortsatt bor. I 1999 fikk han en henvendelse fra Inge Sellevåg i Bergens Tidende, som ønsket nasjonal oppmerksomhet om gravejournalistikken han hadde gjort rundt etableringen av Globus II-radaren i Vardø, som han året etter fikk Den store journalistprisen for – et prosjekt der amerikansk militærmakt var tungt inne, men der alt av informasjon var lagt et tungt lokk på.

Helt siden 1950-årene har den norske E-tjenesten hatt et radaranlegg i Vardø, men etableringen av Globus II i operativ drift fra 2000 var en betydelig utvidelse, en ny standard i norsk-amerikansk geopolitikk.

– Det var en storstilt oppgradering og med en global betydning, selv om det ikke er skiltet fra hovedveien engang. Før oppgraderingen til Globus II drev stasjonen i Vardø radarovervåking. Nå er Globus II – for å si det på overvåkingstjenestens eget språk – en *sensor* som brukes til å oppdage fiendtlige rakettangrep. Og så er det en diskusjon om denne informasjonen skal brukes i nedskyting av rakettene.

– Så har E-tjenesten et anlegg også her i Vadsø. Hva driver de med der?

– Stasjonen i Vadsø er i dag en arbeidsplass med vel 100

ansatte, der hovedoppgaven er avlytting. Siden 1950-årene har det blitt lyttet på alle mulige frekvenser på russisk side. Også denne stasjonen er blitt kraftig modernisert de siste par årene. Fram til 1970-årene var den faktisk ikke kjent for den norske offentligheten. Da utkom det ei bok med et bilde av anlegget på forsida, *Onkel Sams kaniner* av Owen Wilkes og Nils Petter Gleditsch. Og for det bildet ble forfatterne dømt i Oslo byrett.

– Den strategiske beliggenhet for stasjonene har ikke akkurat svekket seg det siste året?
– Det er jo veldig interessant som Jonas Gahr Støre sa etter at Ukrania-krigen hadde vart en stund, at han brukte veldig mye tid sammen med E-tjenesten. Men vi får jo aldri høre hva de samtalene går ut på. Men tilsvarende var det interessant å høre Jens Stoltenberg i forbindelse med et besøk i Canada skryte av radaranleggene der borte og snakke om viktigheten av å ha slike anlegg som et viktig redskap for å hindre angrep.
Men det er ikke alt av radarvirksomheten som blir brukt til militær overvåking, forteller Wormdal.

– Radarene her oppe brukes også til overvåking av romsøppel. Det er nå så mange objekter i verdensrommet at det begynner å bli uframkommelig. Så det er jo en entydig nyttig funksjon.

Viktig jobb

Etter at han kom i kontakt med Sellevåg, jobbet Wormdal iherdig videre med stoffet om de hemmelige tjenestene. Det resulterte i den mye omtalte Brennpunkt-dokumentaren *Pentagons øyne?* på NRK i 2005. Hans første bok *Satellittkrigen* er en videre oppfølging av den, etter at han forgjeves forsøkte å få til en TV-dokumentar til. For her var stoff nok å ta av, og betydningen av radarstasjoner i nord har bare økt i omfang.

– Radaranleggene i Vardø er til daglig betjent av nordmenn, men det er også en av de fremste redskapene som amerikanerne har for å ha kontroll over nordområdene og i andre deler av verden. Russerne ruster opp i nord. Og Nato svarer. Det som også er viktig å huske på, er at vi har Russlands største militærkapasitet bare sju mil unna her. Det er cirka samme avstand som inn til Varangerbotn, det. Den korteste veien mellom USA og Russland går over Nordpolen, så det er klart at dette er uhyre viktig militært område.

– Jeg jobber med journalistisk sakprosa, der mye av jobben handler om å finne og avdekke kunnskap. Informasjon som er vanskelig å få tak i. Men når jeg klarer det, blir gleden desto større., sier Bård Wormdal.

– Du kommer altså så veldig mye tettere innpå dette temaet enn noe annet sted i Norge?
– Ja, og det er litt av fortvilelsen, egentlig.

Folk i Sør-Norge og på Østlandet, de skjønner ikke hva som foregår her. De skjønner ikke sitt eget land. Men det gjør det viktigere, for da blir jeg blant de få som gjør det.

Folk i Sør-Norge og på Østlandet, de skjønner ikke hva som foregår her. De skjønner ikke sitt eget land. Men det gjør det viktigere, for da blir jeg blant de få som gjør det.

Jobben blir viktigere. Men likevel er jeg fortsatt den eneste forfatteren som på selvstendig grunnlag har gjort noe om E-tjenestens utvikling i Norge, fra starten av annen verdenskrig og fram til i dag.

– Hvem er det som burde kunne mer om dette? Det er vel politikere?
– Nei, jeg mener først og fremst det bør være allmennheten.

– Hvorfor?
– Fordi det er ganske viktige ting det er snakk om. Og politikerne går først skikkelig inn i slike temaer med en opplyst allmennhet. Du ser jo hvor fort verden forandrer seg. Når det er krig i Europa, som vi har nå, skader det ikke med litt grunnleggende informasjon om hvordan ting henger sammen. Jeg tenker ikke så mye på om det blir ragnarok eller ikke. Men jeg synes det er viktig å belyse denne delen av samfunnet – forsvarsteknologien og forsvarspolitikken – som den er, og at det er en viktig oppgave for meg som journalist og forfatter å jobbe videre med når jeg som en av få har fått litt innsikt. Det er et av områdene i samfunnet som enkeltmennesket bare i liten grad bryr seg noe særlig mye om. Og det synes jeg er trasig.

Avlytting

Gjennom årene har den erfarne journalisten og forfatteren opparbeidet seg gode rutiner og god oversikt over det gravende feltet. Men noe spesielt enkelt arbeid er det ikke.

– Det kan være svært vanskelig å få ut relevant informasjon. Så du kan ikke sette umulige mål fordi du kommer aldri til å få det totale bildet.

– Hvordan jobber du?
– Mesteparten av gravingen skjer på nett. Det starter gjerne med googling, faktisk, men så bygger du deg opp med kunnskap, der du kan gå dypere. Det er mange amerikanske nettkilder, ikke så mange norske. Men det er veldig arbeidskrevende. Mange, mange, mange timer med research ligger bak disse bøkene, inkludert den som kommer nå i mai, den andre boka om den norske E-tjenesten.

– Men, sier han og slipper ut et lite, uhørlig sukk.

– Jeg håper jeg slipper mer bokskriving etter denne som kommer nå. Det er veldig slitsomt arbeid, dette.

– Hva består det slitsomme i?
– Jeg har brukt over fem år på denne boka. Det er lenge! Og hvorfor så lang tid? Det er tre hovedgrunner til det: omfattende research, krevende arbeid mot forlag og også krevende finansieringsarbeid for research og skriving. Det kreves disiplin og stayerevne for å komme i mål. Det har vært et langt svangerskap.

– Du skriver om ganske forbudte ting, og i forordet til *Satellittkrigen* skrev du også at du kommer til å få problemer med å gi ut den boka her. Hvordan har det gått, har det vært ubehageligheter?
– Det har det vært. Men jeg kan ikke gå inn på det, sier Wormdal.
Jeg prøver å tause ham ut med å holde helt munn i 15 sekunder for å få ham til å si mer. Klassisk avhørsteknikk. Han avslører meg raskt.
– Nytter ikke å ta den på meg, sier han og ler.
– Men jeg kan jo nevne at jeg ble antastet en gang, borte i Vardø. Jeg ble slått til mens jeg drev og filmet. NRK anmeldte forholdet i etterkant, men det kom ikke noe ut av det.

– Oi! Hva skjedde?
– Nei, det var en sivil nordmann i transporttjenesten som slo. Men jeg har vært borti verre ting enn som så. Men det kan jeg dessverre ikke gå inn på, sier han og ser ned på telefonen min, som gjør opptak av samtalen vår.
– Det er jo ikke umulig at det er noen som sitter og hører på denne praten her.

– Mener du ...?
– Ja, samtalen kan naturligvis lett avlyttes.
Jeg pleier alltid å legge telefonen helt bort når jeg snakker med folk om sensitive ting. Det samme skjer på ambassader, offentlige kontorer og andre steder der graderte saker er involvert. Ingen som tar med seg telefonen inn på møter der. Ikke jeg heller, når jeg har møter med forlaget, for eksempel.

– Jøsses, så dette er også Norge.
– Ja, velkommen til Finnmark. Det er jo interessant at du kommer til Vadsø og det ser kanskje for deg ut som det mest perifere området du kan tenke deg. Og så har du altså disse hightechgreiene som står på en bergnabb i Vardø, til ti milliarder kroner og med nærmest en hel verden som kommer inn på radaren. Øst-Finnmark er i global sammenheng en sikkerhetspolitisk hotspot. Hvor ellers opererer amerikanerne på dørstokken til Russland? Ikke bare det – med det svært tett på russernes viktigste militære kapasiteter. Ingen andre deler av Norge er i nærheten av å være i samme sikkerhetspolitiske divisjon som Øst-Finnmark, sier Bård Wormdal.

Vadsø by day.

Ekkerøy.

Vi ser oss over skulderen både to og tre ganger, Ilja og jeg, idet vi er ute på gata igjen. Og nå skal vi kjøre enda mer østover også, mot Russland. Men det er heldigvis en fredet plett vi kommer til. En liten tarm av en vei idet vi svinger av E75 et kvarter øst for Vadsø, med nydelige strender på hver side av veien – før vi entrer bebyggelsen i denne metropolis, bestående av 20 000 krykkjepar i sommerhalvåret og 17 fastboende året rundt av typen menneske.

Fylket er vel kjent med fraflyttinger – på grunn av krig, av konjunkturer i fiskemarkedet og av andre, kanskje mer personlige grunner. Livet her oppe har ikke alltid vært lett.

I 1910 bodde det 270 mennesker på Ekkerøy, som kunne tilby sine innbyggere tre butikker, post, telegraf og dampskipsekspedisjon. Inntil 1800 *var* det også en øy. Men der det før var grunt mellom øya og fastlandet, sørget sand og steinavfall og de sterke strømmene rundt Varangerhalvøya for at øya ble landfast. Det vakre landskapet er en magnet for både lokalbefolkningen og for tilreisende turister, for turer ut i det flotte landskapet.

I disse sene augustdagene er de siste krykkjeparene i ferd med å forlate fuglefjellet på øya. Det er en enorm stillhet de har etterlatt seg. Det er en slik dag under den høye himmelen her ved fjordens utløp i dette utrolig vakre landskapet som kan utløse de store spørsmålene. For eksempel: «Hvorfor bor jeg egentlig i en by?»

– Jeg har jo sittet her mye når det ikke har vært turister her. Heller ikke fugler, sauer eller rein. Jeg ser ingen, snakker ikke med noen. Da er det bare naturen og meg her. Da er det klart ... å komme inn til Vadsø da, det er jo som å komme til en storby. Rundkjøringer, folk, biler. Lys i husene!

Ingjerd Tjelle ler hjertelig over forsøket på å selge seg inn til *Der ingen skulle tru at nokon kunne bu.* For sannheten er at hun bor faktisk fast i Vadsø, men har lav terskel for å komme seg ut hit til øya si. Her driver hun ikke bare Ekkerøy feriehus sammen med sin mann. Her er også en perfekt skrivero når turistene er ute av syne og sinn.

Tjelle er forfatter, må vite – forfatter, journalist, guide og formidler i 35 år. Hun debuterte med den sterke sakprosaboka *Bortsendt og internert* i 2000 og har

Ekkerøy har bare 17 fastboende, men har ett museum. Kjeldsenbruket har navn etter familien Kjeldsen, som kom til Ekkerøy ca. 1835, da Nils Kjeldsen slo seg ned der som selveier og fisker.

siden jevnlig levert bøker om øya si, fattigdom i Vadsø, om barnehjemsbarn, om blodstoppere, lesere og hjelpere og biografien *Doktor Skogsholm* om den karismatiske Vadsø-legen Bjarne Skogsholm og hans 50 år blant Vadsøs innbyggere.

En jobb med mening

Hun har som så mange andre nordfra også forsøkt et liv sørpå.
– Jeg flyttet fra Finnmark da jeg var 16. Da skulle jeg bli kristen.

– Du skulle hva, sa du?
– Bli kristen. Det var et veldig klart mål, sier hun og ler.

– Min far kommer fra en kristen familie på Vestlandet. Men han flyttet til Finnmark og ble med det familiens sorte får. Men jeg ble fascinert over miljøet han kom fra, spesielt den delen med sang og musikk og det fellesskapet de hadde. Dette ønsket jeg å bli en del av. Så etter et første år på videregående her oppe flyttet jeg til Vestlandet for å gå på en kristen folkehøgskole.

– Og da ble du kristen?
– Da ble jeg kristen. Akkurat som planlagt. Og kristen var jeg i fem år – helt til jeg traff mannen i mitt liv. Han kom på en fest, med en pose øl. Da ble jeg en frafalt.

Det gikk med Ingjerd som det ofte går med frafalne – det ble journalistikken. Tilbake i Finnmark og Hammerfest og i jobb for Finnmark Dagblad og etter hvert også i NRK, her likte hun å gå i dybden på de alvorlige historiene.

– Det høres kanskje litt feil ut, men jeg synes det ga meg mye å jobbe med de sakene som handlet om overgrep og andre sterke historier. Jeg er ikke så glad i det som bare berører på overflata. Jeg ville fortelle historier om folk som har opplevd utfordringer i livet, og hva det har gjort med dem. Som 18-åring drømte jeg om å bli sosionom, og der har du nok en sammenheng med hvordan jeg ønsket å jobbe som journalist.

– Men etter hvert i NRK fikk jeg følelsen av at det viktigste var å fylle sendingene og ikke å lage innhold med mening. Så da sa jeg opp i 2002 og begynte som frilanser, sier hun.

Det var en henvendelse til NRK-redaksjonen som skulle bli utløsende for Ingjerd Tjelle som forfatter, i 1999. Skoledirektøren i Finnmark spurte om det var noen journalister som kunne tenke seg å lage en reportasje i forbindelse med at fylkets siste skoleinternat skulle legges ned.

– Jeg visste nesten ingenting om dette, og det var heller ikke skrevet stort om temaet. Så vi endte opp med å lage en stor radioserie. Men selv om den var omfattende, følte jeg at vi bare hadde skrapt litt i overflata. Da var det jeg begynte å tenke på bok.

Livet på internatet

– Og for oss som ikke har hørt så mye om internatlivet i Finnmark, hva dreier det seg om?
– Finnmark er et svært fylke med få mennesker. Folk har bodd på fjerne øyer, vik og nes. For at ungene som bodde på disse plassene, skulle få skolegang, valgte myndighetene å samle disse i større bygninger, med skole og internat. Så da kunne du som sjuåring bli sendt til dette internatet. Noen ble henta i båt, andre gikk alene over fjellet, eller du ble sendt med beltevogn eller traktor.

– Og der levde du livet ditt, sammen med mange andre unger, i alt fra fire uker til mange måneder. Der overnatta du, der gikk du på skole, der hadde du tvungen lekselesing, og du hadde plikter.

– Alle som har barn– eller har vært barn selv, kan vel tenke seg at dette var nokså beintøft.
– Det er klart. Så fikk du en tilleggsdimensjon for de ungene som ikke kunne snakke norsk, de samiske og de finske, som det var en hel del av.

– Og fraskilt fra familien og stedet du kom fra, i lange perioder av gangen?
– Ja. Noen var heldige og hadde internatsøsken som kunne passe på deg. Men ofte var du skilt fra dem også i internatverden, for du var plassert i bygningene etter alder. Og det gjaldt også rundt matbordene, på soverommene og i det hele tatt. Så det var ganske nådeløst, dette. Det var ei som jeg intervjuet en gang, som sa at de var som en gjeng med ulver. Og ulver kjemper for å overleve. Og for mange var dette en kamp. Mye mobbing var det jo også. Da kunne du heller ikke slippe unna. Du var jo på det internatet døgnet rundt.

– Hvor omfattende var bruken av internatskoler?
– Dette var altså en statlig ordning som varte fra 1905 til 1999. Men også før dette var det provisoriske internatløsninger. Dessverre finnes det ingen tall på hvor mange

barn som har gått på disse skolene. Men vi vet at en tredjedel av alle barn i Finnmark gikk på internatskole rundt 1939–1940.

– Det er et ganske ekstremt fylke du bor i, egentlig?
– Det er det. Det er et rått fylke. Folket er jo mer rå og ubehøvlet her og er nok preget av både historien, men ikke minst av det vi lever i, altså vær og vind og stengte veier og alt naturen bringer med seg. Vi er mer i kamp med elementene her.

Folket er jo mer rå og ubehøvlet her og er nok preget av både historien, men ikke minst av det vi lever i, altså vær og vind og stengte veier og alt naturen bringer med seg. Vi er mer i kamp med elementene her.

– Men vi hørte et innslag med deg på NRK P2 før vi reiste nordover, der du ble intervjuet om internatskolene. Heldigvis var det ikke bare svartmaling. For livet på internatskole kunne være en positiv opplevelse også?
– Det er også viktig å få fram. Norge har jo vært et fattig land, og Finnmark var gjerne det fattigste fylket. Det var dårlig stelt her med mye, disse barna kom ofte fra svært enkle kår. På skoleinternatet var det rene senger, mat på bordet til regelmessige tider og varme i husene. Så jeg har opplevd flere ganger å snakke med folk som har bodd på samme internat, hatt de samme lærerne, samme husmor og medelever, og som har to vidt forskjellige historier om hvordan de har hatt det.

– Hva slags historiens dom skal vi felle over dette internatprosjektet, da?
– Jeg vil si det var et nødvendig onde. Det var prisverdig at de norske myndighetene brukte enormt mye penger og innsats på å bygge disse internatene. Og det var helt nødvendig å gjøre det for at barn skulle få en skolegang. Men de hadde for få ansatte, disse internatene, og undervisningen og det sosiale ble ikke fulgt opp i den grad det burde. Og jeg tror nok at denne internathistorien er med på å prege mange finnmarkingers liv den dag i dag. Selv om det nå begynner å bli noen år siden den siste skolen ble lagt ned. Det har noe å gjøre med hvordan så sterke opplevelser også kan sette sitt preg videre ned i de kommende generasjonene, der det er snakk om sterke sår for en del mennesker.

Ingjerd Tjelle på rullesteinstranda på Ekkerøy.

Få leger og stort område

Et annet lokalt fenomen utforsket Ingjerd Tjelle med boka *Sterke krefter. Om blodstoppere, lesere og hjelpere*, utgitt i 2015. Da er vi straks over i kategorien snåsamenn, Anna Elisabeth Westerlund-er, fjerdeplasser til den norske tronen og andre mystiske vesener. Men som Tjelle selv skriver i forordet til boka: «Å la ulike parter i en sak komme til orde er sentralt i den kritiske journalistikken.» Dessuten er det mye kulturhistorie å lese i den fascinerende boka.

– Det var en liten artikkel om Ivar Unsgaard fra Vardø som satte meg sporet av dette. Han virket i 1930-årene og hjalp mange mennesker. Men det var ikke mulig å finne mer informasjon om ham, og ikke om så mange andre heller, omkring dette temaet. Og jeg så jo at dette er godt stoff, som folk virkelig bryr seg om – spesielt i Finnmark.

– Hvorfor spesielt her?
– Historisk sett har vi har hatt store områder her oppe hvor folk har levd uten leger og ikke hatt tilgang på skolemedisin. Få leger i en tynt befolket område med dårlig infrastruktur har gitt rom for folkelige løsninger på innbyggernes vondter og plager. Man hjalp hverandre, rett og slett. Det har vært generelt

utbredt, både i det samiske miljøet, men også i det øvrige norske.

Og før vi rekker å tenke ferdig spørsmålet klart på tunga:
– Men jeg har ingen sånn erfaring med dette, jeg er ikke en hjelper selv. Det er mange som har spurt meg, ettersom jeg har skrevet om disse tingene. Men, nei. Jeg vokste opp med en rasjonell mor og en far som ikke … Ja, han var kanskje litt sånn opptatt av dette, men det er i alle fall ikke noe som har gått i arv.

Både i arbeidet med denne og med andre bøker har Ingjerd Tjelle hatt stor glede og nytte av å grave i arkiver.

– Det begynte med et NFFO-kurs med Espen Søbye, forfatteren av *Kathe. Alltid vært i Norge*. Det var veldig lærerikt og inspirerende å høre hvordan han arbeidet med arkivstudier. Og nå har jeg virkelig fått sansen for å gå i arkiver! Den første boka hadde ingen fotnoter, jeg visste jo ingenting om det å skrive en bok. Den siste jeg ga ut nå, om internatlivet, har over 700 fotnoter.

– Det er mye nytte i slikt arkivarbeid. Det var gjennom dokumenter i Riksarkivet jeg for eksempel fant ut at en internatlærer som var dømt for landssvik etter krigen, fikk seg jobb som lærer et helt annet sted tre–fire år etter – til tross for at han hadde yrkesforbud, sier Ingjerd Tjelle.

Vi går ned til den praktfulle rullesteinsstranda på Ekkerøy. Der borte, bak den lette regndisen, ligger Russland. På skyfrie dager ser man landskapet tydelig.

– Frykter du Russland? Er det ubehagelig å ha den store bjørnen så tett på seg?
– Nei. Vi lever i et fredfylt område av Norge og har alltid vært venner med naboen i øst. Det vil vi fortsette med. Vi blir dessuten godt passet på av etterretningsstasjonene i både Vardø og Vadsø som bruker store ressurser på å ta vare på freden.

Inn fjorden mot Varangerbotn.

Vi snur vårt lille tyttebær av en leiebil mot vest – mot innlandet. Vi kjører ikke mange milene før hun ligger der, et blått bånd gjennom landskapet – Norges nest lengste elv, Tanaelva. Deatnu, heter hun på samisk, en livline gjennom mange tusen år. Vi er på urfolkets grunn, skiltene har lenge vist oss vei – på norsk og på samisk.

Og da er vi egentlig også på ukjent grunn. I alle fall jeg. Hva vet jeg egentlig om det samiske? Bortsett fra Alta-utbyggingen, litt om fornorskningsprosessene, Sametinget, barne-TV-serien Ante fra mine oppvekstår i 1970-årene og Grand Prix-sangen *Sámiid Ædnan* – hva vet jeg om det samiske folkets historie og hverdag? Heller lite, er jeg redd.

Heldigvis har Steinar Pedersen satt fram forstyrrende gode lefser og er på alle vis et mildt og imøtekommende vesen og dømmer ikke.

Vi har krysset elva ved Tana bru og kjører nedover E6 med elva på venstre side. Historikeren og politikeren bor ved Tanaelvas bredde på 50. året, men har hatt hele landsdelen og landet for øvrig som virkefelt i mange år. Merittlista er lang: Som historiker har han skrevet en rekke artikler og publikasjoner om samiske rettigheter, Tanavassdragets rettshistorie, bruk av sjø- og fastlandsressurser i Finnmark, bidratt som forfatter i verket *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Han har vært en viktig bidragsyter til Samerettsutvalget, representant i Sametinget fra 1989 til 2006, han har vært rektor og førsteamanuensis ved Samisk høgskole. Han har vært politisk rådgiver og statssekretær i Kommunal- og regionaldepartementet i Jens Stoltenbergs første regjering – og vi kunne fortsette på lista til kaffen blir kald.

Steinar bekrefter at vi er på historisk grunn.

– Arkeologene har fastslått at folk har fisket etter laks i Tanavassdraget i cirka 6000 år. Og så kan du spørre, hvor kommer den samiske kulturen inn her? Jo, ifølge de samme arkeologene ble samiske kulturtrekk dannet i tusenåret før Kristi fødsel, og i tida rundt Kristi fødsel var det etablert en distinkt samisk kultur, ikke bare her, men over hele Nordkalotten. Og laksefiske og samisk kultur er to eneggede tvillinger. I det samiske språket her i Tanadal har vi cirka 1000 ord som omhandler laks og laksefiske, i ulike sammenhenger.

Selv er han født og oppvokst litt lenger nord i distriktet, innerst i den vestligste fjordarmen i Tanafjorden.

– Jeg er vokst opp med sjølaksefiske, fjordfiske og litt

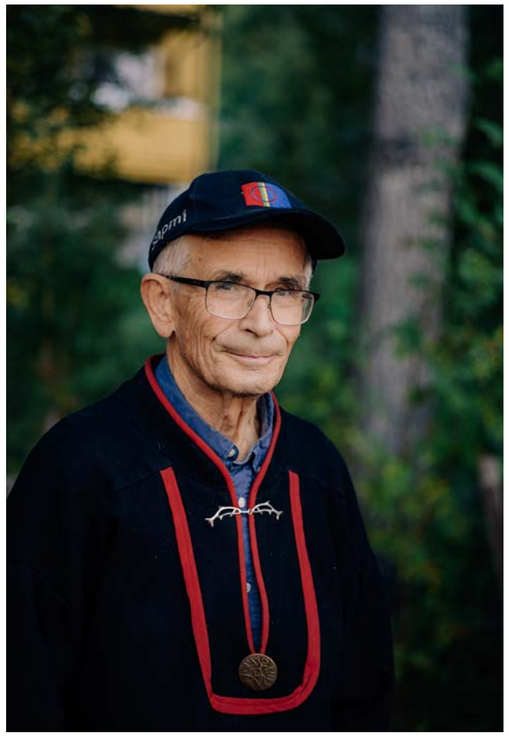

Innsyn og utsyn fra Steinar Pedersens skrivestue.

jordbruk. Men jeg holdt også på med innlandsfiske, multeplukking og rypesnarer. Jeg har faktisk fortid som rypefanger i én vinter etter at jeg var ferdig med ungdomsskolen. På det meste hadde jeg 800 rypesnarer i sving.

Men i stedet for å følge formødrenes og -fedrenes spor videre i livet med fiske, fangst og jordbruk som levevei slo Steinar inn på utdanningsstien. Første stopp var allmennlærerutdanningen ved Tromsø offentlige lærerskole i 1970.

– Etter hvert begynte jeg på sosiologi og samisk og tok hovedfag i historie ved Universitetet i Tromsø. Historiefaget har alltid interessert meg. Ikke minst fordi samisk historie ikke har vært noe framtredende tema i norsk skole helt fram til våre dager, for å si det veldig forsiktig.

– Hva kommer det av?

– Ja, du kan så spørre. Hvorfor er det en slik mangel på kunnskap om samisk historie i Norge? Og for å finne svar på det må vi tilbake til det som skjedde de tiårene som fulgte etter 1814, og til historikerne Rudolf Keyser og Peter Andreas Munch – to av gigantene i norsk nasjonsbygging. De utviklet jo denne her teorien knyttet til den norrøne innvandringen til Norge, at samene som allerede bodde her, var et laverestående folkeslag. «Hoper av ville», som Keyser skriver.

– Oi.

– Det ble sagt og skrevet at samer var flokker av ville som flakket rundt på fjellet med rein, så det var enkelt for de norrøne innvandrere å fortrenge samene til «de yderste utørkner» eller drepe dem under innvandringen. Kort og greit.

Kampen mot overgrepene

– Det vi snakker om her, er altså det offisielle Norges ...?

– Dette står i den offisielle norgeshistorie fra rundt midten av 1800-tallet. Og den bestod veldig lenge. Jeg har også sjekket noen lærebøker i historie fra tida etter annen verdenskrig, og det som skrives om samer der, er en ren avskrift av Snorre-sagaen. Og den regnes ikke i dag som en veldig etterrettelig historisk kilde. Og alt dette var altså det saklige grunnlaget for å starte opp med fornorskningsprosessene, sier Steinar Pedersen og legger til:

– Fornorskningen av samene ble for sentrale myndigheter noe av et siviliseringsprosjekt, også. Oppfatningen var slik at samene befant seg på et så lavt menneskelig nivå at de måtte heves opp ved å lære seg norsk språk og norsk kultur. Man kan si rett ut at det var en ren rasistisk ideologi som lå til grunn for fornorskningsprosessen og for samenes lave status i samfunnet i Norge fram til i dag.

– Og det også masse i den øvrige praktiske politikken som gikk hardt ut over samene. Jeg kan jo bare nevne jordloven for Finnmark fra 1902. Der vedtok Stortinget at du måtte beherske norsk og bruke norsk til daglig for å kunne kjøpe av «statens jord» – trolig det eneste eksemplet i Norge hvor man har brukt en språkbestemmelse for å hindre folk i å nyttiggjøre seg av de naturressursene som de alltid før hadde levd av.

Eksemplene på overgrep er mange gjennom historien. «Norges offisielle holdning tidlig på 1900-tallet er at reindriften kommer til å dø ut. I Norge skal alle fornorskes og snakke norsk. Reingjetere er en anakronisme i den nye norske nasjonen [...]», skriver den svenske forfatteren Elin Anna Labba i boka *Herrene sendt oss hit. Om tvangsflyttingen av samene.* Den vant Augustprisen i Sverige i 2021 og ble oversatt av Trude Marstein og utgitt på Pax i 2022. Mer om den litt senere.

– Kanskje dumt spurt, men jeg tar sjansen: Hvorfor har ikke samer vært mer sinte? Mer rasende på det som opplagt har vært store overgrep? Andre steder hvor for eksempel rasistiske overgrep har skjedd, er det gjerne opptøyer og sterke samfunnsopprør?

– Jeg tror nok at overmakta har vært altfor overveldende, rett og slett. Så må vi også se på historien. På den tida der de verste av disse overgrepene fant sted, var ikke Norge noe overflodssamfunn, verken for norske eller for samer. Det handlet mer om å livberge seg, fra dag til dag nærmest. Så mangel på motstand kan rett og slett ha materielle årsaker. Det var ikke noe overskudd til å tenke på at det var en kultur som var i ferd med å gå tapt.

– De som prøvde seg med samiske spørsmål i offentligheten, ble ganske fort trykket ned.

– De som prøvde seg med samiske spørsmål i offentligheten, ble ganske fort trykket ned.

Forfatteren og elva. I år er Tana-elva stengt for fiske.

Det gjelder også Isak Saba, den første same i Stortinget, som representant for Arbeiderpartiet fra 1906 til 1912. Han fremmet en rekke samepolitiske saker, men talte for døve ører – også blant sine egne partifeller.

Om 100 år er ikke alle ting glemt, heldigvis. Noen ganger kan historien også vendes til det bedre. Mye har skjedd siden Keyser og Munch så «hoper av ville», der andre så tusenvis av år med kulturhistorie.

Det viktigste vendepunktet i samisk historie var Alta-saken fra årene rundt 1980.

– Det er nok ingen enkeltsak gjennom den samiske historien som har bidratt sterkere til en mentalitetsendring, både hos folk flest og hos ledende politikere. Med Alta-saken ble man nødt til å gå i seg selv og se om den politikken Norge hadde ført overfor samisk språk, kultur og rettigheter, var noe man kunne være bekjent av. Og da det kom et nokså entydig svar på det, kom det raskt store endringer. Jusprofessor Carsten Smith ledet Samerettsutvalget som leverte sin innstilling i 1984 og var grunnlaget for at den nye sameloven ble vedtatt allerede i 1987, som inkluderte blant annet opprettelsen av Sametinget. Hvis man kjenner til hvordan slike statlige prosesser foregår, er jo dette sensasjonelt raskt. Og siden har alt gått meget bedre for samene. Smith er for øvrig den nordmann som har gjort den største innsatsen for å skape likeverdighet mellom samisk og norsk kultur.

– Men ikke alt er kanskje rosenrødt, eller? Dette er bare synsing fra min side, men opplever ikke også samer en del hets, på ..., hva skal jeg si ..., kommentarfeltnivå?

– Hets forekommer, helt klart. Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM) har nylig gjennomført en undersøkelse om nordmenns holdninger til samer og nasjonale minoriteter i Norge. Og der framkommer det at ting nok ikke er helt positive, sånn holdningsmessig. Holdninger bedrer seg sakte, men sikkert, men det er fortsatt mye etterslep når det gjelder, ukunnskap både om samer og andre norske minoriteter. Undersøkelsen viser at hatpratet forekommer mest i Nord-Norge og i områder som ligger i nærheten av sørsamiske områder.

– Hva tror du det kommer av?

– Ja, det kan man jo lure på. En forklaring som kanskje hadde større gyldighet før, er at det var et ønske fra folk som selv var av samisk tilknytning og ville kvitte seg med den. At de da var tilbøyelige til å stå langt framme i rekka når det gjaldt å ta avstand fra det samiske.

– En slags skam?

– Mest fordi at folk var gjennom mange generasjoner oppdratt til at man skulle ikke være same. Man skulle ikke snakke samisk. Man skulle være minst mulig samisk og mest mulig norsk. Så det kan ha sammenheng med det.

– En annen og antakelig nyere årsak er kanskje at reindrift som samisk næring nå har fått større rettigheter og fått anerkjent sine opprinnelige rettigheter, noe som kan oppleves støtende for andre. Men uansett årsak slår NIM-undersøkelsen fast at det har vært en økning i Nord-Norge når det gjelder hetsing og hatprat mot samene.

– Nå må vi straks videre her, til tross for at det faktisk ligger to lefser igjen på fatet. Helt til slutt: Du har skrevet en mengde artikler og publikasjoner knyttet til alle disse tingene vi snakker om her. Hvordan har tekstformidlingen – skrivegjerningen – vært nyttig i ditt arbeid?

– Det er vanskelig å si, men forhåpentligvis har også jeg vært med på å bidra til litt mer kunnskap om samene som det andre av to opprinnelige folk på det samme territoriet – Norge. Jeg opplevde i min tid et skolevesen – både grunnskole og videregående skole – hvor samisk historie og kultur var helt fraværende. Derfor har det vært viktig å bidra til kunnskap om samene som det andre av to opprinnelige folk på det samme territoriet – Norge. Både som forsker og politiker har skriftlighet vært mitt fremste redskap for å bidra til kunnskap og større forståelse mellom samisk og norsk kultur.

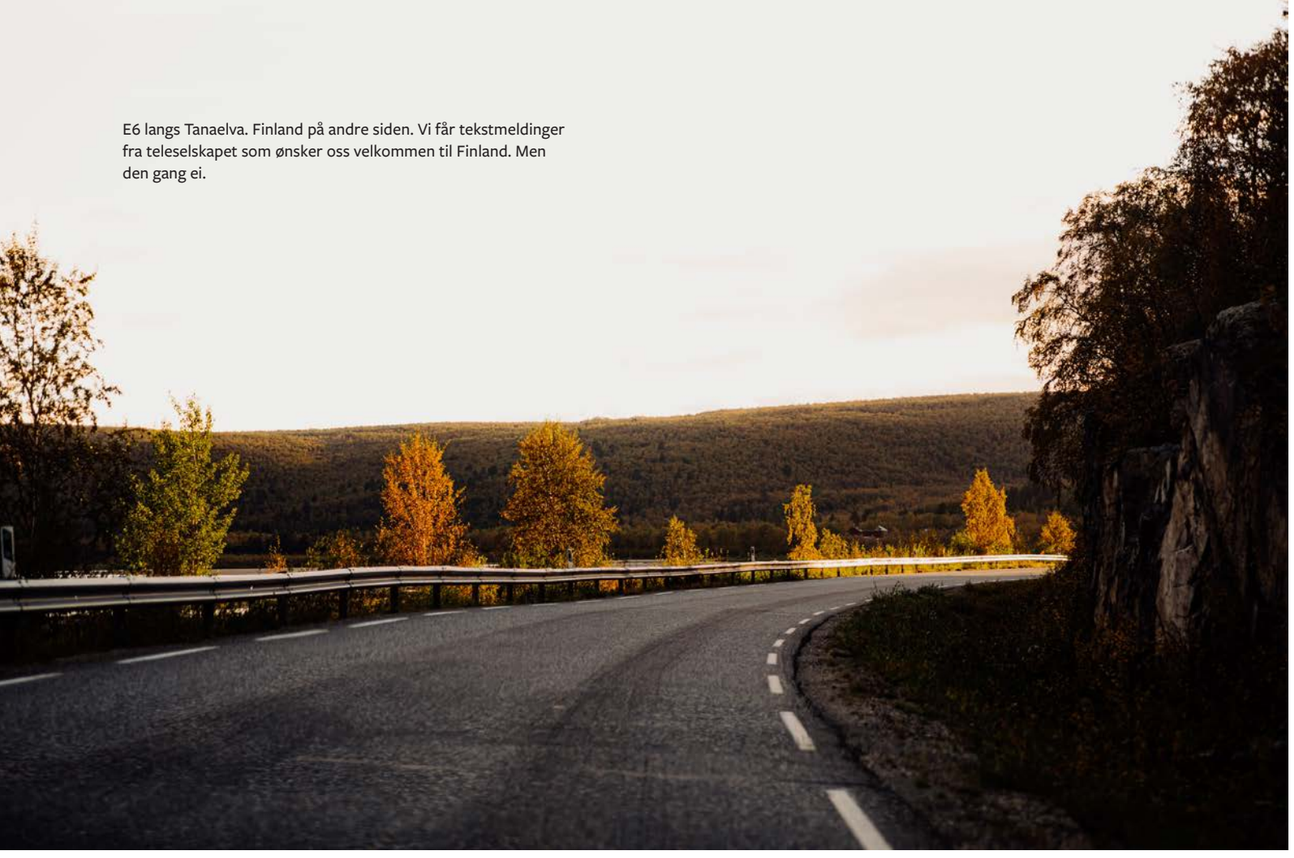

E6 langs Tanaelva. Finland på andre siden. Vi får tekstmeldinger fra teleselskapet som ønsker oss velkommen til Finland. Men den gang ei.

Dette er undervisningstid for fotograf Ilja og meg. Vi begir oss ut på veien med ny last med kunnskap. Tanaelva følger oss nedover E6. Det er nesten ingen bebyggelse nedover, men etter noen kilometer dukker Finland opp på andre sida av elva og slår følge. Vi ruller ned vinduet og roper: «Hyvää huomenta!» Men ingen sjeler eller «god dag» tilbake å få øye eller øre på der borte i EU heller.

Vi vender tilbake til Elin Anna Labbas bok:

«Vår fortelling er skiltet som ingen satte opp, kapitlet som aldri fikk plass i historieboka.»

Det var herrefolket som satt med styringsretten. Myndighetene. Det ble vedtatt lovtekster som endret og fortsatt endrer livet til tusenvis av mennesker. Mange ble rykket opp med roten fra hjemmeområdene.

Hvor mye betyr språk i en slik sammenheng? Hva betyr det å forstå en tekst? Vi vender tilbake til Elin Anna Labbas bok *Herrene sendte oss hit.* Hun skriver om opprettelsen av reinbeitekonvensjonen i 1919: «Hvor mye forstår de (samene, red. anm.) av konvensjonen? Det er en lovtekst skrevet på norsk og svensk, først senere oversettes den til finsk. Den oversettes aldri til samisk, det språket som har blitt snakket her i tusenvis av år.»

Språk er naturligvis nøkkelen til all kunnskap, og det er derfor vi nå ikke stopper opp i det veikrysset som er Guovdageaidnu/Kautokeino, men kjører videre på en mindre grusvei og så videre på en enda smalere grusvei til Fárpenjárga og stopper først for å banke på et hus uten å få svar, men så på det neste: Bank, bank, og ut kommer et eneste stort smil av et menneske: Asta Mitkijá Balto.

La oss bare gjøre unna de praktiske opplysningene først:

Asta er forfatter av boka *Samisk barneoppdragelse i endring*, forskning gjennom mange år om samisk oppdragelse, som brukes som basis i skoler, barnehager og høyere utdanning. Asta fikk selv sin høyere utdanning i Alta, Tromsø, Lappeenranta og Oslo, har vært høgskolelærer i Alta, forsker ved Nordisk Samisk institutt og direktør ved Samisk utdanningsråd. Etter det jobbet hun i 20 år på Samisk høgskole, som førsteamanuensis, prorektor, rektor og dosent i pedagogikk. Kunnskapsproduksjon, forskning og undervisning på samisk og fra et samisk ståsted er viktig for samisk selvforståelse og ikke minst for anerkjennelse også fra akademiske miljøer. Tallrike verv innenfor samisk og norsk utdanning og forskning har hun også hatt.

Og la oss legge til: Asta er ifølge magasinet Altså (altsa.no/100-under-100) en av de 100 mest inspirerende kvinnene i det norske kongeriket.

Også navnet hennes vitner om hva samene politisk har vært utsatt for her oppe. Asta Mildrid Balto var navnet hun fikk i dåp.

– Da jeg ble døpt, var det en utbredt tradisjon å gi barna flere navn. Med mange navn sikret man barnet flere relasjoner til slekt og venner. Det ble forsterket ved oppkalling – gáibmisystemet – slik at barna ble navnesøstre eller -brødre til noen i slekta. Da sikret man kontinuitet mellom generasjoner, og man vedlikeholdt slektstilhørighet.

Over tid førte det imidlertid til at de samme samiske navnene ble gjentatt, og det oppstod tvil om hvem navnet gjaldt, sier Asta.

– Noen foreldre begynte å bruke norske navn. Sammen med påbud om å ha norske navn for å få lov til å kjøpe og eie et jordstykke i Kárášjohka, var det med på å forsterke fornorskningen av både fornavn og slektsnavn. Mine fornavn ble norske, også fordi mine foreldre, som var flyktninger i Sverige under krigen, hadde skaffet seg nye venner, og de kalte meg opp etter en av dem, som het Asta. Så slengte de på Mildrid. Mil-drid. Den konsonanten der på slutten blir veldig spiss og sær på samisk, og mine besteforeldre og mange andre klarte aldri å si navnet riktig. Min far løste det ved å «samifisere» navnet, og da ble det Mitkijá.

– Det var litt av en prosess å få byttet bort Mildrid med Mitkijá, men søknaden ga meg en anledning til å påminne offentlige organer om retten til å bruke og også ta tilbake våre egne navn. I likhet med andre urfolk har vi gjennom tidene blitt påtvunget andre navn slik tilfellet var med dette stedet her – Fárpenjárga, mitt fødested. Men for å kjøpe jord her som mine foreldre gjorde på begynnelsen av 1950-årene, måtte man ha et norsk navn på stedet, og derfor ble eiendommen hetende Randberg på papiret – et fremmed navn uten historie og uten tilknytning til det folket som hadde gitt stedet navn for generasjoner siden. Det var så vidt vi barna og familien unngikk å erstatte etternavnet Balto med Randberg. Tenk hvis jeg hadde blitt hetende Asta Randberg!

– Dette var jo en del av den norske koloniseringen, og mange andre familier fikk skiftet ut sine særegne samiske slektsnavn med navn som Nystad, Soleng, Svineng, Fagerli, Fagernes, Fagerheim og lignende. Vi søsknene skrev alltid adressen vår som Fárpenjárga på trass, selv om det tok flere tiår før vi rettmessig fikk lov til å bruke Fárpenjárga.

Hun legger til:
– Å bruke samiske stedsnavn er for meg en stadig feiring av de rettighetene vi har tilkjempet oss. Derfor gjør det vondt å høre at vi, mange av oss samer, stadig fortsetter å si Karasjok og Kautokeino, på den norske måten. Jeg, som i mange tiår har undervist om betydningen av å dekolonisere, opplever lyden av de koloniserte navnene som skudd avfyrt av en mitraljøse. Det er da jeg virkelig erkjenner fornorskningspresset, hvor massivt og dypt det stikker, så dypt at vi stadig glemmer verdien av vårt eget.

– Å bruke samiske stedsnavn er for meg en stadig feiring av de rettighetene vi har tilkjempet oss.

Tøff start

Asta er en av disse internatbarna som Ingjerd Tjelle i Vadsø skriver om. Når vi spør henne om pedagogikken på skolen hun gikk på, Karasjok internatskole, begynner hun å le.

– Ja, hva skal jeg si om det. Jeg vil helst ikke klage på mine lærere. De var nok dyktige og gode mennesker, som ville det beste. Men jeg forstod dem jo ikke.

– Fordi ...?
– Jeg kunne ikke norsk da jeg begynte på skolen. Og det tok i alle fall tre år før jeg skjønte særlig mye. Det jeg egentlig lærte de årene, var at jeg var dum. Den gang fikk vi karakterer i småskolen som mor og far skulle underskrive. Jeg kom hjem med «lite godt» i alle fag og skjemtes. Men de sa: «Vet du hva, det der gjør ingenting. Vi vet du er flink! Alle våre barn er flinke. Ikke tale om at noen skal komme å si noe annet.» De ga meg troen på at jeg kan, en lærdom i hva positive forventninger kan bety for mestring senere i livet. Den lærdommen la jeg i ryggekken som jeg fikk med meg hjemmefra.

– I fjerdeklassen skjedde det store.

– Du vant i Pengelotteriet?
– Nei! Jeg knekte lesekoden, og derfra var det bare full fart. Jeg forstod stadig mer norsk og oppdaget etter hvert med begeistring hvor spennende det var å høre på en av lærerne våre, som var utrolig god til å fortelle historier og lese høyt for oss. Han avsluttet ofte på det mest spennende så vi hadde noe å se fram til neste dag. Jeg elsket de stundene og ble forelsket i den læreren. Det var en ny verden som åpnet seg, så jeg begynte å sluke alt som var inne på biblioteket. Og derfra fant jeg vel ut at det var veldig lurt å studere, noe foreldrene mine, som knapt nok hadde sju års skolegang, støttet meg i.

– Da var grunnlaget lagt?
– Ha-ha, sier Asta med sin herlige, trillende latter.

– Ja, det var jo det.

Hun gikk fire år på lærerutdanning i Tromsø og begynte å jobbe som lærer i begynnelsen av 1970-årene og fortsatte med det neste tiåret ut. Det var under disse årene hun oppdaget hvor lite litteratur og bøker det var for lærere om samiske forhold og samisk historie. Bibliotekene var fulle av bøker, men ingen handlet om hvordan man skulle ivareta samiske barns språk og kultur i skolen. Ei heller fant hun noe om hvordan samiske foreldre hadde lært opp generasjoner av barn og unge til å berges og mestre livet sitt i våre områder i nord.

– Så jeg tenkte at denne mangelen på litteratur snakket til meg, at det er bare å hive seg ut i det. Jeg sa til meg selv: «... Så av sted til Oslo med deg, og

der tar du hovedfag og gjør det du må ... Du kan ikke forvente at andre skal gjøre dette for dere.»

– Det var «kallet», for å si det slik. Å være lydhør overfor forfedrene våre, om at vår egen kunnskap er like verdifull som all annen kunnskap, at den er verdt å forske i og formidle videre.

Hvordan har våre foreldre og besteforeldre og de før dem klart å lære opp generasjoner med barn uten skole? Hva er det som ligger i kulturen av kunnskap, væremåter, strategier og tenkning i det de gjorde i oppdragelse av barn og videreføring av en kultur? Hva slags verdier lå til grunn for det de gjorde? Det var disse tingene jeg ville til bunns i.

Møteplasser

Relasjonstanken ligger som en motor under panseret i Asta Baltos arbeid: ideen om at vi hører til et sted, og at vi står på skuldrene av vår historie, når vi foretar valg i livet.

– Den siste vitenskapelige artikkelen, som jeg skrev sammen med professor Rauna Kuokkanen ved universitetet i Rovaniemi, handler nettopp om betydningen av våre tradisjonelle samværsformer eller seremonier. Om hvordan disse bærer i seg det som urfolksforskningen har som bærebjelke, prinsippet om *relationality*. Temaet står veldig sentralt i urfolksforskning, hvor man går ut fra at all kunnskap oppstår i relasjoner. Ingen kunnskap oppstår sånn uten videre, individuelt eller isolert. Det innebærer at kunnskap baserer seg på relasjoner – mellom mennesker, mellom mennesket og naturen og området, mennesket og kosmos og mennesket og ideene. Dessuten handler det ikke bare om relasjoner, men om ansvaret for å forvalte relasjonaliteten på en god måte. Det å ivareta relasjoner – som jo er en forlengelse av det jeg har holdt på med.

– Og hva konkret snakker du om når du snakker om relasjoner?

– I urfolkssammenhenger handler ikke dette bare om relasjoner mellom mennesker, men også om våre relasjoner til dem som ikke er blant oss lenger, og til land, jord, rein, dyr og det som har liv, ja hele universet. At vi er knyttet sammen også med det og dem vi ikke ser med det blotte øyet. *Related*. En bevissthet om at vi ikke er alene her, og at vi som mennesker har et ansvar for omgivelsene våre. Og det må barna våre få lære. For mye av det helhetlige, denne tenkemåten, har fra myndighetenes side vært fortrengt og også forbudt i likhet med joiken, runebomma og noaidetradisjonen. Også vi samer lærte at det var tabu. Den samiske verdensanskuelsen var i konkurranse med kristendommen og også med vestlig tenkemåte.

– Det høres jo fint ut i en verden som kanskje trenger mer dialog. Det er ganske mye menneskeverd i dette også. Det synes å være en viktig drivkraft hos deg?

– Ja. Og jeg blir veldig rørt når jeg snakker om dette, fordi det gjøres så mange overgrep mot menneskeverdet, sier Asta, når stemmen brister litt.

– Dette er lærdommen jeg har fått med meg hjemmefra – at det ikke skal være hierarki mellom folk. Som min far sa: «Enten det er kongen eller vaskehjelpen, så bukker jeg til vedkommende.» Det er noe som ligger dypt, og som handler ikke bare om et menneskeverd

– Her kjenner jeg at mine forfedre er sterkt til stede og med det beste de har gitt oss. De har forvaltet dette området på en måte som vi kan ha glede av, og som vi nå har ansvaret for å føre videre, sier Asta Mitkijá Balto.

– Dette er lærdommen jeg har fått med meg hjemmefra. At det ikke skal være hierarki mellom folk. Som min far sa: «Enten det er kongen eller vaskehjelpen, så bukker jeg til vedkommende.»

som vi som samer har holdt på å miste, men også det menneskeverdet nordmenn har mistet, med sin politikk overfor det samiske. Jeg synes flere nordmenn burde få øynene opp for den ideelle måten vi fører vår kamp på. Den er jo både ikke-voldelig og med fredelige og demokratiske midler. Vår kamp hjelper også deres menneskeverd. Det løfter dem også. Når vi løftes opp, så løftes også de. Sammen. Ikke sant?

– Vi spurte Steinar Pedersen som vi traff før deg, om hvorfor samer ikke er sintere. Tvangsflytting, fornorskningen. Det er et par ting å ta tak i?

– Ja, det er det. Men det er noen som er sinte. Jeg har en barndomsvenn som også har skrevet bøker og jobber innenfor utdanning. På et møte om samisk

utdanning hadde vi også representanter fra Utdanningsdepartementet til stede. Etter at møtet var ferdig, tok vi oss en øl. Og det er da min venninne slår ølet over hodet hans og stikker av gårde.

– Hvorfor gjorde hun det?
– Jeg måtte forklare til ham, det her er smerten, den viser seg noen ganger. Historien, ikke deg personlig. Han, den velmenende byråkraten, satt lagelig til og fikk det rett i fjeset, det som den norske staten skulle hatt.

– Jøss.
– Og så var det en annen episode også, som jeg synes er veldig symbolsk. Det var under en samekonferanse på finsk side av Sápmi, der det også deltok en byråkrat, samevennlig riktignok, fra Helsinki. Han hadde tatt på seg kofta vår. Han mente det vel godt, men det ble helt feil. Da rant det over for to samekvinner som dro kniven og skar den av ham.

– Oi.
– Ja, så det finnes sinne. Men her er det også mye introvert sinne. Det ligger gjemt, lag på lag. Og det er ikke alltid offentlige myndigheter makter å komme disse følelsene i møte. I Norge har vi fått Sannhets- og forsoningskommisjonen [1], som altså har knyttet til seg psykiatrikere for å møte denne smerten. Men vi trenger mer enn individuell terapi. Svarene til denne smerten burde komme som politiske tiltak. Vi vil heller ha svar på spørsmål om hva som har skjedd i våre områder, og hva som kan gjøres av konkrete politiske tiltak framover, tiltak som kan løfte oss sammen, som et kollektiv. Vi trenger ikke å reduseres til ofre som trenger psykiatri.
– Som forfatter er det barneoppdragelse du har skrevet mest om. Hvilke relevante erfaringer fra din bakgrunn bringer du med deg inn i det arbeidet?
– Noe av det viktigste i samisk barneoppdragelse har vært at barn skal bli selvstendige og selvhjulpne. Den intensjonen deler vi nok med mange, og den er sikkert formulert i læreplaner over hele verden. Men det som er greia ..., sier Asta og går bort til hylla.

– Se her, sier hun og trekker opp en gigantisk kniv.

– I samiske miljøer gir vi altså kniver til barn. Det kan nok noen utenforstående synes er helt uforsvarlig. «Hvor er barnevernet?» liksom. Nå handler samisk barneoppdragelse om mye mer enn om kniver, men det er et godt eksempel for å vise hva som er særegent for vår måte å tenke på. I selvstendighetstreningen inngår det at barna lærer hva en kniv er. At den er kvass, at den er farlig, og de må lære seg hvordan den skal brukes. En samisk forelder vil tenke at «hvis jeg gjemmer den her og alle knivene vi har i huset, fordi barna skal være alene hjemme – og så finner de knivene likevel, da vil det skje en katastrofe».

– Prøving og feiling, altså?
– Riktig. Et helt sentralt læringsprinsipp. Du må lære barn å mestre ting som trengs i våre omgivelser, for at de skal kunne klare seg. Foreldre og voksne kan ikke alltid være der 100 prosent av tiden. Så i de øyeblikkene de ikke kan passe barna sine, så må barna kunne vite hva de skal gjøre. Og slik læres de opp. Vi kan ikke overbeskytte barna våre ved å nekte at de skal klatre i trær eller utfolde seg på andre, litt risikable måter. Overbeskyttelse fratar barn mulighet til å utvikle ansvarsfølelse og mestring.

– Betyr dette også at du også har en ganske annen skrivestil eller skrivemetode enn dine ikke-samiske læremiddelkollegaer?
– Skrivestilen min henger sammen med den sterke muntlige tradisjonen i det samiske. Det er en stor kulturarv som jeg er vokst opp med, og som gir meg stor glede.

– Skrivestilen min henger sammen med den sterke muntlige tradisjonen i det samiske. Det er en stor kulturarv som jeg er vokst opp med, og som gir meg stor glede.

Min skrivestil er en forlengelse av den. Den bærer preg av at jeg fletter inn fortellinger og baker disse også inn i teoriene jeg formidler.
Vi går de få meterne ned fra huset til Kárášjohka, som flyter tungt og rolig nedover.

– Hva er det du får her, som du ikke får noen andre steder?
– Dette er jo hjemme, da. Her kjenner jeg at mine forfedre er sterkt til stede og med det beste de har gitt oss. De har forvaltet dette området på en måte som vi kan ha glede av, og som vi nå har ansvaret for å føre videre. Når jeg kommer tilbake hit, kjenner jeg at hele meg bare lander på et vis. Jeg kjenner at den jorda jeg trør, er levende. Den er en nær venn, en del av meg, som jeg, og forhåpentligvis de som kommer etter meg, ønsker å ta vare på.

Midt under intervjuet knakker Astas sønn Piera på verandaglasset. Han får oss med ut - og peker rett opp. Det er fjellvåken som er på jakt. Ilja og jeg blir enige om at det er noe vi sjelden ser i Oslo.

Stabbursdalen nasjonalpark.

Dette har ikke vært Nord-Norge veldig lenge, leser vi i boka *Arktisk litteratur. Fra Fridtjof Nansen til Anne B. Ragde*[2], skrevet av NFFO-medlem Henning Howlid Wærp. I senmiddelalderen var dagens Finnmark og Troms kjent under navnet Vardøhus, etter Vardøhus festning fra 1300. Så ble den nordlige landsdel utskilt fra Nidaros bispedømme, og vi fikk navnet Tromsø stift i 1804, før det skiftet navn til Hålogaland.

Ikke før i 1884 ble begrepet Nord-Norge født. Og det skjedde i Oslo. Men det tok tid før navnet satte seg.

Men den konfekten skal vi spare på helt til slutten av vår reise.

For nå reiser fjellene seg mot nordøst. Vi er på vei til Lakselv. Der oppe er Ávjovárri, tvers over vannet ved Porsangmoen og 710 meter til værs. Og lenger der framme på venstre side rager Čohkarášša, Finnmarks fjerde største fjell med sin 1139 meter. *Čohka* betyr «topp/fjelltopp», og *rášša* betyr «høyfjellsområde». Samiske navn er stedsbeskrivende og stammer fra tider det var lenge før noen kart kom til området. Overalt er sporene levende og retningsvisende. *Ávzi* – «trang dal». *Copma* – «haug». *Cielge várri* – «rygg». *Gohpi* – «grop, søkk».

I det som i dag er Porsanger kommune, har det vært mennesker i 8000 år. Fram til 1750 var dette å regne som et rent samisk område. Da ankom de første kvenene. Nordmenn var i et sterkt mindretall i mange år. I en folketelling i 1919 var bare 261 av totalt 1926 innbyggere telt som norske.[3]

For 80 år siden var dette et tett befolket område. Under annen verdenskrig var det nesten 70 000 mann her på det meste – tyske soldater og russiske krigsfanger, der det på den tida var 3000 fastboende i området. Det var naturligvis svært tøffe tider – også for lokalbefolkningen som måtte gjennom en av norgeshistoriens mest traumatiske hendelser: tvangsevakueringen og nedbrenningen av Finnmark.

Vi er på vei til historiker og forfatter Arvid Petterson, som var drøye fire år gammel da han og foreldrene måtte rømme fra hjemmet.

– Der stod huset vårt, sier Arvid og peker ut et lite, gresskledt felt tvers over veien fra der han bor i dag.

Vi er rett øst for Lakselv sentrum, men ikke et militærfly er å høre i mils omkrets. Banak flyplass og Forsvarets anlegg er dominerende faktorer i lokalmiljøet. Per i dag er det 400 soldater, og dessuten militært og sivilt ansatte, i Forsvaret her oppe. Men om kort tid vil antallet stige til 800. Den militære utbyggingen er stor, lokale entreprenører har tegnet avtaler for 1,5 milliarder kroner. Det er optimisme i regionen, der det skal investeres for fire milliarder kroner i 2023.

Intervjuer

Tilstedeværelsen av tyske soldater og russiske krigsfanger gjorde selvfølgelig et massivt inntrykk på lokalbefolkningen. Og selv om det var spor av menneskelighet, så var påminnelsen om det store alvoret aldri langt unna. Fra våren 1942 kom det stadig bombeflyangrep.

– Mange her ble møtt med vennlighet av tyskerne. Vi ungene ble vant til å gå bort til dem og bomme drops og godteri. Men jeg husker én gang, det var kommet en liten skvadron som slo seg ned i myra rett bortenfor huset vårt. Jeg var snar til å gå ut til den nærmeste, og idet førstemann hoppet ned på bakken, spurte jeg slik jeg alltid gjorde: «Hast du bon-bon?» Idet han snudde seg, så jeg inn i et aldeles grusomt blikk. Et helt ødelagt menneske. Han hadde vært østpå, ved fronten. Jeg løp det forteste jeg kunne hjem igjen. Det synet glemmer jeg aldri.

I slutten av oktober 1944 var tyskernes tilværelse kraftig formørket også i øst, og på Hitlers ordre den 28. oktober skulle Hitlers hær bestående av 200 000 soldater bli forflyttet til en sikrere frontlinje ved Lyngen i Troms, og de skulle bruke den brente jords taktikk ved tilbaketrekkingen, som Petterson selv skriver på norgeshistorie.no. Det betydde at alle bolighus og alle andre bygninger som kunne være til nytte for mennesker, skulle brennes ned. I tillegg skulle de 70 000 som bodde i de berørte områdene, tvangsevakueres sørover.

– Vi fikk éi uke på oss og flyttet fra vårt hus 7. november.

– Hvordan gikk ferden sørover?

– Vi var så heldige å ha en bil. Far hadde hatt drosje fra 1924 og var i besittelse av en Plymouth 38-modell og fikk lov å kjøre selv, etter at den hadde vært beslaglagt i første del av krigen. Det var mine foreldre om bord, jeg og mine to søsken, og så fikk min mor med seg ei god venninne, som akkurat hadde født. Så vi var sju i den

Arvid Petterson har anlagt frodig grønnsakshage utenfor huset sitt, og det viltvoksende område til høyre tar han vare på som et minnested. Det var her familiens hus stod før det ble nedbrent av tyskerne.

bilen. Det var ikke plass til mannen hennes, han måtte sykle til Lyngen, og det er jo 40–50 mil.

Arvids familie kom seg etter hvert ned til Halden, hvor de bodde resten av krigen, og hvor de fikk livsvarige vennskap. Men rundt 20 000 av befolkningen i Finnmark og Troms nektet å etterkomme Hitlers ordre og gjemte seg i huler, gammer, under båter og andre steder gjennom vinteren og våren.

Inntrykkene under krigen var så massive at Arvid tidlig i voksen alder begynte å interessere seg for den nære historien. Han utdannet seg til lærer og begynte først å gå inn i bøkene og så nærmere innpå menneskene.

– Mot slutten av 1960-årene begynte jeg for alvor å lese om hendelsene under krigen. Og jeg var såpass

Resten av husets vindmølle. som ga energikraft nok til en turbin, som sørget for at de kunne høre på britisk radio under krigen.

interessert at jeg også begynte å intervjue folk. Det første intervjuet jeg har på bånd, er vel fra 1969.

Den gang var det først og fremst med tanke på å bruke det i undervisningen, men jeg skjønte jo raskt at dette også hadde historisk verdi ut over det. Så jeg fortsatte opptakene og sirklet inn hendelsene og menneskene.

Og innsirklingen endte i Arvid Petterssons første bok, *Altafjordens hulefolk 1944–1945*, som utkom i 1981.

– Historielaget ga den ut med et opplag på 2000 bøker. Det forsvant på 14 dager. Så turte de ikke mer enn 1000 nye, men det forsvant det også.

– Og når jeg sier at jeg sirklet folk inn for å snakke om det de hadde opplevd under krigen, så var det nettopp det jeg gjorde. Her var det store traumer som folk ikke snakket om i utrengsmål. Det var ikke bare å gå rett på. Dette har de gått og båret på i mange tiår.

Fordi det tok tid før folk åpnet seg, og fordi Finnmark og Troms ligger langt fra Oslo, fikk ikke tvangsevakueringen og nedbrenningen noen særlig plass i den offisielle norgeshistorien om krigen, mener han.

– I 1984 var jeg på Hjemmefrontmuseet og påpekte til en hyggelig vakt at her henger det opplysninger om krigen i Nord-Norge som ikke stemmer. Hun hentet direktøren, Arnfinn Moland. Til mine opplysninger svarte han bare: «Ja, men det er da bagateller.»

Arvid Petterson rykker fram på stolen.
– Kong Olav har uttalt at tvangsevakueringen og nedbrenningen i Nord-Troms og Finnmark er landets største tragedie etter svartedauden. Men krigshistorien i Norge er i stor grad definert ut fra hva gutta på skauen gjorde og sa.

– Altså, hjemmefronten?
– Ja. Det er ikke noe nytt i det jeg sier her. Det er folk fra Bergen, Trondheim og andre steder i Norge som også har klaget på at gutta på skauen – Milorg – skulle ha eneretten på historien. Det er ikke bare meg her oppe. For all del, hjemmefronten gjorde en fenomenal innsats. Men vi må jo se krigshistorien under ett og få fram alle deler av motstanden.

I 2006 utkom Arvid Pettersons hovedverk, *Fortiet fortid. Tragedien Norge aldri forsto: tvangsevakuering og overvintring i Nord-Troms og Finnmark 1944–1945*. Her påviser historikeren blant annet at antallet døde som var oppgitt i den offisielle beretningen, ikke stemte med virkeligheten. Etter undersøkelser i historisk kildemateriale har han kommet fram til at det minst var 330 mennesker som døde under evakueringen.

– Kong Olav har uttalt at tvangsevakueringen og nedbrenningen i Nord-Troms og Finnmark er landets største tragedie etter svartedauden. Men krigshistorien i Norge er i stor grad definert ut fra hva gutta på skauen gjorde og sa.

I 2012 ble Arvid Petterson, som en av tre historikere, oppnevnt til en referansegruppe til et utvalg nedsatt av Forsvarsdepartementet som skulle granske samtlige krigshandlinger i Norge fra annen verdenskrig for å vurdere om det var flere som fortjente krigsmedalje. Prosjektet ble kalt «Ble noen glemt?». De to andre i referansegruppa var Synne Corell og Lars Borgersrud.

Utvalget fikk inn i alt 1300 forslag fra hele Norge. Et stort flertall av forslagene var naturlig nok tildelinger post mortem.

Det vakte stor oppsikt og utløste mye debatt i 2017 da forsvarsminister Ine Eriksen Søreide konkluderte med at det ikke ville bli noen medaljer utdelt etter utvalgets arbeid, til tross for mange konkrete forslag.

– Det var skuffende å oppleve at resultatet av et femårig prosjekt, til 15 millioner kroner, endte med en bokutgivelse med lansering i Tromsø. Da referansegruppa viste til feil bruk av en historisk kilde fra 1946, fikk referansegruppa vite, via et TV-sendt intervju med forsvarsministeren, at den hadde en politisk bakgrunn. Det var en hard dom å få som historiker i min egen stue. Men jeg er ikke bitter, jeg skriver fortsatt, helst for folk flest.

– For de som hadde levert inn forslag til dekorering, måtte det være svært skuffende, Én av dem var for øvrig Kåre Willoch, som gjerne ville at onkelen, Odd Isaachen Willoch, skulle dekoreres post mortem. Han var skipssjef om bord på det gamle panserskipet «Eidsvold», senket på Narvik havn den 9. april 1940.

Troms

Tromsø–Kvaløya–Malangen–Tromsø

Inn for landing ved Tromsø lufthavn, Langnes.

Rune Blix Hagen er en av landets ledende forskere innen heksehistorie. Det er ikke en så tidsfjern gren innen historiefaget som vi trodde før vi møtte ham. – Vi ser litt av det samme narrativet nå rundt hekseprosesser i for eksempel Kenya, Mosambik og Kongo som vi så i Finnmark på 1500- og 1600-tallet.

For dere som ikke har vært her: Nord-Norge er stort. Bare Troms og Finnmark alene utgjør nær 20 prosent av landarealet i kongeriket, et enormt rike for NFFOs regionkontakter Sylvi Inez Liljegren og Gerd Bjørhovde å holde kontroll på.

Men det er også altfor stort for oss som skal rekke over fylket i løpet av noen få, små dager. Derfor, hallo, Banak flyplass. Hallo, du smekre, lille fly, Avions de Transport Régional 42 – ATR 42, blant kjennere – som skal ta oss til Tromsø.

Og langt der nede på landjorda: Tilgi oss medlemmer i Kautokeino, Honningsvåg, Kvalsund, Alta, Kviby og alle andre steder hvor faglitterære tanker meisles ut. Instrumentene som måler tid, og det livet vi lever, er ikke alltid kompatible.

Har Tromsø det merkeligste tilnavn av dem alle? Nordens Paris? Ha! Sannheten er at byen ser ut som et epilepsianfall. I hvert fall ser det ut som om den er skapt etter innfallsmetoden. Men nå er vi lite hyggelige mot de hyggelige tromsøværingene. Unnskyld. Det skal bo folk i husan.

Nå må vi ikke bli for tøffe i trynet heller, men trø varsomt. Vi er på vei for å høre mer om et mystisk og okkult mørke og en tragisk fortid.

– Hei, hei. Rune her.

Vi har kommet oss inn til byen, bare for å dra litt nord på Tromsøya og opp hit til institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi ved Universitetet i Tromsø. Rune er da identisk med historiker Rune Blix Hagen, som har viet mye av sitt profesjonelle liv til hekser. Ja, du leste riktig.

– Vi er inne i en ny heksebølge, sier Rune og smiler. Vet han at det er slike setninger vi intervjuere elsker?

– Det er en tydelig trend der ute nå, særlig blant unge jenter og mer voksne jenter, om å omformulere heksebegrepet til noe positivt. At det representerer styrke, kreativitet og individualitet og appellerer til kvinnen som sterk og solid figur, som tar sine egne valg og følger sine egne veier – en markering av individualitet. Det er en god del mennesker over hele verden som er inne i dette nå, der de kan lese utgivelser som Witches Magazine og markere seg i sosiale medier. Og så bruker de dette for å omformulere heksebegrepet og bringe videre en forestilling om at de historiske heksene, det var noen tøffe damer.

– En annen tendens jeg merker meg, er alle disse romanene som skrives med hekser involvert. Da er det alt fra rene kioskromaner til mer seriøs litteratur, og noen av disse vil ha det historisk korrekt, og da får jeg en hel del researchhenvendelser.

– Hvordan kom du inn i dette og ble en ekspert? Du har til og med sørget for at hekseri og trolldom også er et universitetsfag med masterstudie?

– Jeg kom relativt seint inn på temaet. Jeg er en av de få som er igjen fra oppstarten av universitetet her oppe for 50 år siden. Jeg begynte på historie i 1975, etter å ha vært innom filosofi og sosiologi først. Og jeg ble raskt interessert i denne perioden, 1500–1600-tallet.

– Etter at jeg var ferdig med studiene, ble jeg ansatt ved Statsarkivet i Tromsø. Det var helt nyopprettet den gangen, og masse arkivsaker som før hadde vært oppbevart i Trondheim, ble da ført oppover hit. Og der lå det

også en mengde heksepapirer. Rettsdokumenter, rett og slett. De var ikke ordnet på noe vis, og selv om vi visste noe om temaet fra før, fikk vi nå sjansen til å systematisere materialet og fylle de hullene og tomrommene vi hadde om denne perioden og om heksebrenning. Det er jo drømmen for enhver historiker, å få tak i et slikt materiale og slike kilder som vi gjorde, som kompletterer bildet og endrer historiefortellingen.

– Og så etter noen år var jeg tilbake på universitetet, og da startet vi opp med heksekurs. Og da var vi akkurat kommet inn i Harry Potter-bølgen i begynnelsen av 2000-tallet, så timingen var perfekt.

– Hva gjør man på et heksekurs?

– Det var nok ikke så voldsomt som det kunne høres ut som. Det var et vanlig bachelorstudium om trolldoms- og hekseprosessene, hvor det i en europeisk forskning finnes en god del pensum. Og sammen med våre egne kilder var det mer enn nok grunnlag for et studium.

– Hvordan var interessen?

– Veldig stor. Og det har strømmet på i årene siden, så vi har flere hundre som er uteksaminert på dette kurset. Så gikk vi også videre og fikk det opp på masternivå, og det er kommet rundt ti masteroppgaver så langt.

Høy heksebrenningsrate

Historiske hekser, det vil si – de som ble dømt for å være det – utgjør et mørkt kapittel i norsk og europeisk historie. Troen som satte seg på 1500-tallet om at kvinner kunne være bærere av ondskapen selv, i en forhekset utgave, og da måtte de brennes på bål. Men det gjaldt ikke bare kvinner. Trollmenn var også et begrep, på lik linje med hekser. Av alle dem som ble brent på bål i tidlig, morderne tid, var 20 prosent trollmenn og 80 prosent hekser. De fleste dømte trollmenn i Finnmark var for øvrig av samisk herkomst.

NFFO-medlem Liv Helene Willumsen er en annen historiker fra Blix Hagens institutt som også har arbeidet med samme tema. I 2017 ga hun ut *Kilder til trolldomsprosessene i Finnmark*, utgitt på Skald forlag, med grusomme beretninger fra de tidligere nevnte rettsdokumentene.

Rune Blix Hagen synes det er på tide at vi avliver mytene om dikterpresten Petter Dass. Han mener at Dass var en mørksynt svovelpredikant og hekseforfølger.

Les bare fra saken mot Marrite Edisdatter, ført 17. august 1626 i Kjelvik, hvor hun møter beskyldningene om trolldom. Willumsens bok er da ført i et modernisert norsk:

«Johanne, Peder Siversens hustru, berettet at førnevnte Marrite Edisdatter hadde lovet henne ondt, og det var vederfaret henne; hun klaget over at hun hadde hatt innvortes vondt i sitt liv, med atskillige sykdommer. […] Etter sakens stilling ble hun pålagt å prøves på sjøen, og da fløt hun opp som en dupp. Da hun kom opp av sjøen igjen, beskjente hun at hun var skyldig til døden fordi hun hadde hatt samleie med sin egen bror, Oluf Edissen.»

Alt dette blir for mye for ledingstingets menn, 14 i tallet, som dømmer henne «til å straffes for sitt liv til ild og bål».

Spesielt ille var det her i Finnmark og helt spesifikt i Vardø.

– Ut fra de kildene vi nå har, vet vi at 92 personer ble brent på bål i Vardø. Disse har vi navnene til. Til sammen ble 138 mennesker anklaget for trolldom. Så dødsraten var ganske høy.

– Og i det store bildet, hvor omfattende var trolldomsprosessene i en europeisk sammenheng?

– I mange år var det veldig overdrevne tall. Pax-leksikonet fra begynnelsen av 1970-årene snakker om 30 millioner som ble brent på bål. Og så har det vært tall som har vært enda høyere og noen lavere – men fortsatt i millionklassen. Men la meg si det slik, jo flere arkiver historikerne får åpnet, dess færre hekser finner man. Nå vet vi mer, at et sted mellom 100 000 og 120 000 mennesker kom i kontakt med det europeiske rettsvesenet, anklaget for trolldom. Rundt halvparten av disse har fått dødsstraff. Det er naturligvis store og alvorlige tall og en menneskeforfølgelse som er tragisk nok i seg selv, selv om den naturligvis ikke kan sammenlignes med for eksempel jødeforfølgelsen.

– Men det må jo ha vært ganske grusomme tider for ganske mange mennesker?

– Ja, det er klart det. Og i en del av de plassene der det var verst, for eksempel Bamberg i Midt-Tyskland – og i Vardø i visse perioder - var det rett og slett farlig å være kvinne, sier Rune Blix Hagen.

I Vardø i var det farlig å være kvinne i visse perioder.

Han forteller at det i det norske rettsvesenet på 1500- og 1600-tallet til sammen var rundt 850 mennesker som ble anklaget for trolldom, og at 310 fikk den strengeste straffen – døden på bål. Med andre ord: Nær en tredjedel av alle hekser som fikk bålet som exit i Norge, ble brent i Vardø.

– Hvorfor akkurat Vardø?

Hovedforklaringen på hvorfor vi finner så mange dømte i Finnmark, er at vi har så gode kilder. Det er kun Rogaland som har tilsvarende gode rettskilder fra 1600-tallet.

– Hva er spesielt med Finnmark og rettskilder?

– Ja, det er faktisk et godt spørsmål, men jeg har ikke bedre svar på det enn at det er litt tilfeldig. Mye av Finnmark ble jo brent under krigen, og da skulle man tro mye gikk tapt. Men allerede på slutten av 1800-tallet ble disse rettsdokumentene sendt til Trondheim, som da huset arkivinstitusjonen for Nord-Norge. Og før det var de samlet inn fra mange ulike administrasjonssteder i Finnmark og oppbevart i Tromsø. Så det er blitt tatt godt vare på.

Hvorfor så mye i nord?

– Hvorfor valgte man egentlig en så ekstrem ting som å brenne mennesker på et bål?

– Trolldomskriminalitet – som var utbredt i stort sett i hele Europa på slutten av 1500-tallet og ut over 1600-tallet – ble regnet som den mest alvorlige form for forbrytelse man kan begå. Da gjaldt det å bruke den sterkeste straffen man hadde. I en gammeltestamentlig lovgivning var det derfor øye for øye, tann for tann som gjaldt i straffeutmålingen.

– Den andre årsaken til bålbrenning er den gode hensikten. Sett ut fra presteskapet og den allmenne oppfatning i dette tilfellet brenner man det syndige legemet, men redder sjelen – forutsatt at man har tilstått sine ugjerninger.

– Og da sitter vi igjen her med ett sentralt spørsmål: Hvorfor tok det sånn av i Vardø? Ifølge din forskning skjedde da nær hver tredje heksebrenning i Norge der borte.

– Det er det nok flere årsaker til. En av dem er at ideen om bålbrenning kom inn med embetsfolk som kom til Vardø. Flere av dem var utenlandske, fra Danmark, Tyskland og Skottland. Noe annet var det at de nordøstlige delene av Finnmark befant seg i en meget vanskelig utenrikspolitisk situasjon med tanke på ytre fiender både fra Sverige og Russland, men også England som begynner med handel med Arkhangelsk, og det blir snakk om havrett og seilingsruter. Og poenget med dette er at med økt press utenfra oppstår det en slags mistenksomhet mot undergravende indre fiender og et samfunn som begynner å se på mørke krefter internt.

– Dessuten spiller været en viktig rolle her. Man søkte forklaringer når det skjedde plutselige og voldsomme værskifter, og da er det dette trolldomshysteriet ruller av gårde. Da kommer det opp at den nordnorske heksa – hun er ekspert på å lage dårlig vær. Det som virkelig sparket det hele i gang i Vardø-området, var en hendelse julaften i 1620. Fiskere fra Kiberg og Vardø var ute på havet, og de ble overrumplet av et voldsomt og plutselig uvær. Båtene forliste, og 40 fiskere omkom. I søken etter en forklaring ble da ti kvinner fra Vadsø, Ekkerøy, Kiberg og Vadsø dømt for heksekunster, og vi fikk den første, store massehenrettelsen da samtlige ble brent på bål.

– Fordi de …?

– Fordi de med Satans hjelp har stelt i stand denne voldsomme stormen. Men det var ikke alltid det behøvde å være så store hendelser som dette. Det kunne gjerne starte med en dagligdags nabokrangel, der beskyldningene økte i styrke. Noen ukvemsord, og så var det kanskje en forbannelse som ble ropt ut, og hvis den du da ropte ut mot, ble liggende syk etter dette, kunne det være at du lå tynt an.

– Du har skrevet en rekke bøker og artikler om dette temaet, blant annet *Ved porten til helvete. Trolldomsprosessene i Finnmark*, utgitt på Cappelen Damm i 2015 – og som oppsummerer det vi har snakket om nå, og mer til. Hvilke idealer er det du jobber etter når du skriver?

– Kritisk, kontekstuell kildebruk er et viktig arbeidsideal for meg, men også å gi teksten et formspråk som er tilgjengelig og forståelig for en større lesergruppe.

– Har du noen forbilder innen hekseforskningen?

– Da vil jeg trekke fram den skotske sosiologen Christina Larner (1933–1983) og norsk professor i folkloristikk Bente Gullveig Alver (1941–2020). Alvers arbeid fra 1971, *Heksetro og trolddom: en studie i norsk heksevæsen*, er inspirasjonskilden til min egen forskning, et skikkelig pionerarbeid som har krav på nylesning. Hun var for øvrig også svært aktiv i NFFO i sin tid.

– Helt til sist: Det kan virke som verden går bakover noen ganger, ikke framover. Kan vi risikere at også heksebrenning kommer tilbake?

– Ja, nå er jo dessverre det et faktum at heksebrenning foregår den dag i dag i enkelte deler av verden.

– Hva?

– Vi ser litt av det samme narrativet nå rundt hekseprosesser i for eksempel Kenya, Mosambik og Kongo som vi så i Finnmark på 1500- og 1600-tallet. Det verste eksemplet er Nigeria der de utstøter såkalte heksebarn fra storbyene og brenner dem på bål. Jeg har skrevet om det en del tidligere. Og selv om jeg har forlatt akkurat dette temaet nå, viser jo slike historier at forskning rundt temaet fortsatt er brennende aktuelt.

Kanskje er det ikke helt god latin hos alle å snakke ned Afrika på den måten, men det sier vi egentlig mest på dårlig-ordspill-vis for å få en sømløs overgang til neste kapittel i vår store, faglitterære reise gjennom landsdelen. Denne gangen skal vi ikke spesielt langt, bare noen få meter, faktisk.
Et arktisk universitet rommer så mangt. Her er økonomer, fysikere, samfunnsmedisinere, matematikere, nordlyseksperter, Ukraina-eksperter, statistikere, virusforskere, havforskere, arktiske forskere, arkeologer, klimaforskere, religionsforskere og mer til.
Og én mann på latin.

Historiker, forfatter og oversetter Per Pippin Aspaas falt i latingryta som ung student, nærmest tilfeldig.

– Jeg skulle bare ta et lite semesteremne på universitetet og hadde vel egentlig ikke noen planer om å bli akademiker i det hele tatt. Og da jeg så en halvårlig studie i latin, tenkte jeg det var litt mystisk og spennende å lære noe rart som ingen andre kunne.

– Og så ballet det bare på seg. Fordi det tok mer tid å lære seg latin, viste det seg, sier Aspaas.

Et semester ble til et grunnfag, og så måtte han lære seg gammelgresk for å komme i førstespråkkontakt med de gamle filosofene, og så ble det en hovedoppgave, som handlet om den romerske biografen Cornelius Nepos.

– Hva var din dypere motivasjonen for å bli værende i faget?
– Jeg tror det ligger for alle sakprosaforfattere en lyst til å finne fram til ting som er litt glemt, eller som ikke har fått nok oppmerksomhet. Nå var ikke jeg en sakprosaforfatter på det tidspunktet, da jeg kom inn i dette i begynnelsen av 1990-årene. Men jeg tenkte nå i de baner, jeg ville finne ut av hva som lå bak et uttrykk som «antikken er vår sivilisasjons vugge». For selv om det er en klisjé, er det jo noe i det, da. Jeg ville finne ut av hvor vi kommer fra, og det selv om jeg identitetsmessig stod i spagaten. Jeg er vokst opp så langt unna Middelhavet som du kan komme – i alle fall i Norge.

Latin er ikke lenger hva det en gang var. Det vil si, det er det jo – men utbredelsen av latin har skrumpet inn, lik en gammel tante man besøker altfor sjelden – som man likevel finner ut er full av liv, når besøket omsider inntreffer.

Men for å forstå hva det en gang var, må vi ta inn over oss litt kulturhistorie.

– Latin ble skriftliggjort noen hundre år før vår tidsregning og etter hvert innført som administrasjonsspråk i bystaten Roma. Som kjent ble «bystaten» til et stort imperium, og latin ble et internasjonalt kommunikasjonsspråk i landene romerne tok over. Og særlig for de som var i kontakt med militæret, statsapparat eller kirken, så var latin det felles skriftspråket.

– Men noe folkespråk har det aldri vært, eller?
– Jo. Når du kom til den store smeltedigelen Roma, var språket latin på gater og streder. Den dag i dag kan du finne graffiti fra den gangen rundt hele middelhavsregionen, som tyder på at språket ble brukt av kreti og pleti, ved siden av gammelgresk, som var et annet stort språk på den tida.

Latin ble det utbredte språket både innenfor diplomati og vitenskap over store deler av Europa, og selv om diplomatiet søkte andre språkstier fra 1600-tallet og utover, forble latin den språklige bærebjelken innenfor akademia i lang tid. Skulle du gå i skole og bli en «lærd», måtte du kunne latin. Veldig lenge fantes det ikke noe alternativ.

– Når skjedde skiftet?
– Det skjedde gradvis og av flere grunner. Innenfor diplomatiet ble det utfordret som fellesspråk på 1600-tallet, og ut over 1700-tallet begynte flere av de store vitenskapsakademiene i Europa å publisere på sine folkespråk. Først ble fransk et språk det ble forventet at du kunne. Deretter ble tysk et stadig viktigere fellesspråk i ulike deler av Europa. Og så kom utbredelsen av engelsk. Så det begynte å bli vanskelig etter hvert. Skulle du være helt i takt med faglitteraturen, så måtte du kanskje regne med å lese fem ulike språk.

Per Pippin Aspaas leter i praktfulle, gamle skatter i Ultima Thule-rommet på Universitetsbiblioteket i Tromsø.

Utdøende?

Under arbeidet med hovedoppgaven fant han ut at særlig tyske kilder var avgjørende viktig. – Jeg hadde aldri tysk på skolen, så da måtte jeg gjennom et selvstudium på tysk. Det endte med at rundt 75 prosent av referansene mine i hovedoppgaven kom fra tyske forskere.

– Latin er kanskje et ensomt språk for deg som forsker?
– Det er veldig få i min generasjon som har valgt latin frivillig. Det tar jo tid å lære et nytt språk, og med den stadig dalende konsentrasjonsevnen vi nå alle utvikler, så er det bare å erkjenne at moderne fremmedspråk, utenom engelsk og kanskje spansk, sliter i Norge. Og det synes jeg er et kjempeproblem. Kildene blir veldig ensidige. Under krigen i Ukraina har jeg vært omtrent daglig inne på Der Spiegel sine sider og leser en helt annen dekning der enn den vi får i Norge – eller i USA og England. Det er veldig berikende, på samme måte som både tysk og fransk sakprosa har mye interessant å by på. Men det pushes jo ikke eller får noen plass i media eller hos forlag.

– Hvor stort er det latinske akademiske miljøet i Norge?
– Det er i praksis nedlagt her ved UiT, eller det store Norges arktiske universitet, som vi er pålagt å kalle det. Men ut over det finnes det noen få stillinger i Trondheim, Bergen og Stavanger. I Oslo er det et større miljø. Samtidig er det utfordringer med at langt de fleste nyrekrutteringene i den senere tid har vært folk som ikke har norsk bakgrunn. Og da er vi nok litt inne på tellekantsystemet.

– Hvordan da?
– De som på papiret er fremragende forskere fordi de har publisert mye, skal gå foran, det er jo en logikk i det. Men det blir et problem når det er få stillinger, og de som kommer, ikke har norsk bakgrunn.

Latinsk tolkning av nordområdene.

– Problem fordi ...?
– Forskere i Norge har et formidlingsansvar inn mot en norsk kultur. Det vil kanskje ta noen år før man kan være veldig hjemme i en sånn formidlerrolle. For faget sin overlevelse på lang sikt tror jeg at vi er avhengige av å ha en god del ambassadører for faget. For all del, det finnes selvfølgelig også utlendinger som gjør en fantastisk jobb som ambassadører for sine fag, men det kommer bare ikke sånn fra dag én så lett. Så jeg tror at der er det en utfordring. Hvis man ikke kjenner den norske kulturen så godt, så blir det en barriere. Vi trenger en god miks av utenlandske fagpersoner med deres «utenfraperspektiv» og hjemmevante fagpersoner.

– Men hva er svaret da? La latinfaget dø en stille død fordi ingen nordmenn er interessert i å forske eller undervise i det – eller la utenlandsfødte fagkrefter ta seg av oppgaven for å hindre dette?
– Der er du framme ved kjernen. Jeg har ikke svaret.

Åpen publisering

I det øvrige universitetsliv er Per Pippin Aspaas en talsmann for det åpne og det frie – en varm tilhenger av Open Access. Han skriver jevnlig om temaet på khrono.no.

– Her ved UiT har tenkningen rundt åpen vitenskap og Open Access stått sterkt i mange år. Selv er jeg også blitt personlig overbevist om at all forskning må legges åpent ut. Det er ikke noen grunner til at den skal være bak en betalingsmur hos store internasjonale konserner som ikke er drevet av vitenskapelige interesser, men av eiernes jag etter profitt. Det går dessverre ikke an å lage lover og regler i Norge som tilsier at dette kun skal gjelde internasjonale publikasjoner på engelsk, og så skal det være helt andre regler som gjelder i Norge. At den norske faglitteraturen fordi den er på et lite og marginalt språk, skal vernes mot Open Access, er ikke veien å gå.

– Så all forskning i Norge bør være åpent tilgjengelig for alle?

Dette handler til sjuende og sist om demokratisering av kunnskap, som jeg mener vi er forpliktet til, vi som jobber på et universitet og er lønnet av staten.

Jeg klarer ikke å finne noen gode argumenter for at jeg også skal få royalty for det jeg publiserer, derfor blir Creative Commons-lisenser helt logisk å bruke.

– Så vet jeg jo at Norge også er et fantastisk annerledesland. Mye takket være NFFO har vi gode systemer for dem som skriver og ikke har en fast grunnlønn fra en arbeidsgiver. Og dem må vi holde fast ved. Men det jeg skriver innenfor jobben min, det blir Open Access, og sånn er det. Det er noe jeg kjenner som en personlig plikt, og som jeg jobber aktivt for å få andre forskere til å utøve.

– Men hva med den formidlingen innenfor forskningen som går ut til allmennheten? Populærvitenskapelige bøker, for eksempel. Skal ikke disse og andre tiltak for en opplyst allmennhet få en plass i tellekantsystemet på lik linje med Open Access?
– Foreløpig ser det ut til å leve fint med en velfungerende forlagsbransje, med alt det bærer med seg av Kopinor-penger og forvaltningen av disse som NFFO og Det faglitterære fond står for. Men hvis vi maser lenge nok om at nå må også formidling telles og gi «publiseringspoeng», kan det være at myndighetene til slutt lytter. Hvis de da bestemmer seg for at formidlingsaktivitet også skal utstyres med Creative Commons-lisens, ryker Kopinor-pengene. I så fall må det virkelig tenkes nytt og det fort.

– Jeg har i det hele tatt problemer med å stille meg bak den politiske kampen mot Open Access. Jeg har merket meg noen utspill fra NFFO-hold – at man ut fra solidaritet ikke skal publisere i Open Access-tidsskrifter, for da undergraver man stipendmulighetene, og så videre. Det tror jeg er en dårlig strategi fra NFFO. Det blir som å komme fra oljebransjen og si at "nei da, her finnes det ikke klimaendringer". Open Access kommer, og det ruller inn over oss. Dypest sett er målet til foreningen og forkjemperne for Open Access det samme: Kunnskap skal demokratiseres. Jeg synes foreningen heller burde ta en annen strategi mot myndighetene og si: "Dette kommer nå rett mot oss, og det truer med å ødelegge hele grunnlaget for sakprosaforfatterskap i Norge. Vi trenger nye støtteordninger som har en helt

annen modell enn den som er basert på en kopimaskin."

– Tidene har endret seg, det er helt andre parametere som gjelder. Hadde jeg startet skrivekarrieren for fem–ti år siden, ville ikke jeg klart å kvalifisere som medlem av NFFO. Stort sett alt det jeg har skrevet i senere år, har vært Open Access.

– Hva tenker du da NFFO må gjøre og si? Må vi ta en *control alt* **pluss** ***delete*****?**

– Det jeg tror bør gjøres i dette arbeidet, er absolutt tuftet på NFFOs verdier og grunntanker. Det må fortsatt finnes stipendmidler til sakprosaforfattere som ikke er så heldige å ha en forskerstilling i akademia. Spørsmålet er hvordan disse midlene skal regnes ut. Bibliotekutlån, klikk i Nasjonalbibliotekets digitale «bokhylle», estimat over privatkopiering på kopimaskin – kan vi la all den tellemanien fare? Og så heller få en slags statsstipender som minner om kunstnerstipendene, utdelt av bransjens egne eksperter, men ikke basert på salg, klikk, lån, «likes» og «tapte inntekter som følge av kopimaskiner»? Jeg vet ikke.

– Men jeg er klar over at jeg sitter i et glasshus her, for jeg har ikke engasjert meg mye i foreningens arbeid.

– Du er alltid velkommen til det.
– Takk for det.

Nå er vi lite hyggelige mot de hyggelige tromsøværingene - også i bildevalgene. Unnskyld.

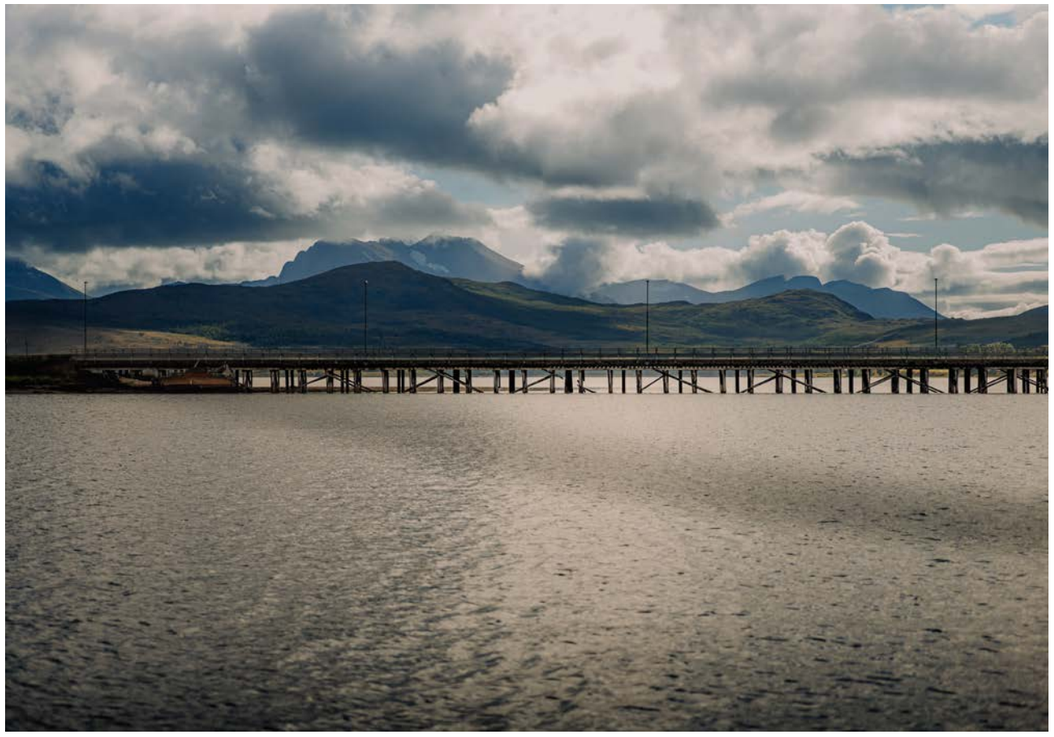

Historie over og under overflaten. Bak brua, og ned i i dypet ligger Tirpitz.

Endelig kom vi oss ut på sjøen. På tur med "Lilly", og dens eieren Mariann Mathisen og Arne-Terje Sæther.

Det går rykter om at UiT er et av Norges hyggeligste universiteter. Men det hjelper ikke. Vi må ut. Vi må ha luft – mye luft! Hvor er dette nordnorske havet alle snakker om?
Og akkurat her i teksten stod vi litt fast, for hvor begynner man når man skal snakke om havet?

Så vi søkte oss inn på en av disse chatbotene (openai.com) og tastet:

«Skriv en engasjerende tekst om havet i Nord-Norge.»

Og ut kom det:

«Havet i Nord-Norge er en storslått skjønnhet med sine blå toner og vidstrakte vannflater. Dette er et sted der roen og stillheten dominerer, og der man kan koble av fra hverdagens mas og jag.»

Ha! Spør en yrkesfisker i nord om roen og stillheten som dominerer havet.

Dusinvis av år med datautvikling og dette er det de kommer opp med? Nei, sier vi:

Gi oss i dag den faglitterære forfatter
og tilgi maskinenes manglende skills,
slik også vi tilgir vår IT-support.
Og la oss komme inn i arkivene,
men frels oss fra det automatiske,
for ordet er ditt og jakten og setningene i evighet.
Vederlag.

Men nå snakker vi oss helt bort. Hvor var vi? Hvor er vi? Jo, her midt oppe på Sandnessundbrua mellom Kvaløya og Tromsø, Nord-Norges lengste veibru inntil Hålogalandsbrua kom i 2018.

På veien igjen, altså, men ikke spesielt langt denne gangen heller: Vi skal ut på sjøen. Vi har invitert oss selv med om bord i båten «Lilly» til Mariann Mathisen, som hun eier sammen med samboeren Arne-Terje Sæther.

Seilbåten «Lilly», en gammel Vindø, er riktig fin den, men det er en helt annen vi skal snakke om: selve båtinkarnasjonen av Nord-Norge – nordlandsbåten. Tross sitt navn er den ikke bare begrenset til fylket sørom her, men har gjennom flere hundre år vært nærmest enerådende som fiskebåt både i Troms, Finnmark og Nordland. De historiske sporene til båttypen går helt tilbake til vikingtida. Og dette var mer enn nok grunnlag for en bok om temaet, *Nordlandsbåt og draug. En felles kulturarv*, en faghistorisk bok for barn og ungdom (basert på kilder fra 1800–1900-tallet) som Mariann utga på Kasavi forlag i 2018.

Hun måtte ta en kraftig geografisk omvei før hun fant fram til båten og sjølivet. Selv om hun aldri så mye er født og oppvokst ved sjøkanten i Melbu i Vesterålen, kom hennes første seilopplevelse mens hun gikk på folkehøgskole i Nummedal i Viken fylke.

– Og da syntes jeg det var veldig kjedelig.

Det var langs en annen omvei at tenningen kom, via friluftslivsstudier ved Høgskolen i Bø.

– Vi fikk prøve oss på et seilkurs, og da var det gjort, etter en skikkelig frisk seilas.

Lang historie kort: Det ble båtliv, ja, masse båtliv, som lærer på reiselivsskole i Lofoten og folkehøgskole i Kabelvåg: full fart, seiling, ski og friluftsliv. Og så plutselig, en lei ryggskade etter en bretur i Lyngen som satte henne ut av spill. Da åpnet det seg helt nye muligheter.

– Jeg hadde kjent på en skrivelyst helt siden jeg begynte på friluftslivstudier i Bø. Men jeg fikk det ikke helt til, og jeg var opptatt med å gjøre masse andre ting. Men da jeg skadet ryggen, ble jeg veldig i ro og måtte finne et annet fokus.

Da var det tilbake på studiebenken igjen, nærmere bestemt historiefaget: grunnfag, mellomfag og hovedfag i rask rekkefølge, med fordypning i nordnorsk kystkultur.

– I studietida var det jo masse skrivetrening. Så der fant jeg etter hvert en form på det. Men jeg kom inn der med masse erfaring fra feltet fra den andre, mer praktiske sida, så da jeg sa til historieprofessorene at «jeg vet noe som dere ikke vet», så ble det ikke nødvendigvis god stemning, nei.

– Kanskje ikke så lurt?

– Nei, kanskje ikke før du har prestert noe skriftlig, sier Mariann og ler.

– Men da fikk jeg noe å bevise.

Og beviset kom i form av en hovedfagsoppgave om nordlandsbåten som passet inn i det akademiske formatet. – Da følte jeg at jeg hadde skrevet en bok, da jeg stod der med oppgaven i hånda. Det var helt fantastisk, en ny måte å få kick på.

Hjemover

– Hva lærte du av språklig utvikling mens du var på UiT?

– Det var ganske disiplinkrevende, og de ville ikke ha noe av et blomstrende språk eller språklig fargelegging og slike ting. Jeg måtte lære meg den gjeldende akademiske sjargongen. Mange historikere er likevel ganske gode forfattere og skribenter, så det er mange å se til og lære av. Det å øve og øve og terpe og terpe for å bli bedre på noe er jo noe jeg kjente igjen fra livet med båt og ski. Jeg var dermed forberedt på at jeg måtte øve lenge før jeg mestret det, så jeg holdt på.

– Men så ville du altså faktisk ha dette ut i bokform, ikke bare ha en følelse av det?

– Ja, jeg hadde jo kontakt med et forlag og fikk stipend fra NFFO. Så leverte jeg inn et dokument – og så fikk jeg bare slakt tilbake.

– Hva skjedde?

– Nei, jeg fikk klar beskjed om at dette var altfor akademisk og tungt skrevet. Det var vel en ren slakt, egentlig. Så da begynte den lange veien å skrive seg ut av det akademiske språket igjen. Og det ble en lang reise – det tok 18 år – med god hjelp i sluttfasen fra fagkonsulent og historiker Åsa Elstad.

– Men boka kom – *og* fikk god mottakelse: Den ble innkjøpt av bibliotekene. Det ble jeg enormt glad for.

– Og da tok forfatterkarrieren helt av?

– Det kan man ikke akkurat si, sier Mariann og ler.

– Men å få til et andreopplag var veldig artig, da. Videre har jeg blitt fast skribent i Forbundet Kystens medlemsblad, noe som hjelper på både økonomi og skrivetrening. Kortere artikler trimmer skrivemusklene. Og nå er jeg i gang med nytt prosjekt.

– Fortell!

– Melbu ligger på Hadseløya, som er 4,2 mil i omkrets stor, og på den øya ligger det ikke mindre enn to nasjonale museer, Norsk Fiskeindustrimuseum og Hurtigrutemuseet. Det ene er tuftet på et gammelt industrianlegg fra 1910, en sildoljefabrikk, det andre er en hel hurtigrute satt på land på Hurtigrutens fødested, Stokmarknes. Begge prosjektene er tuftet på gamle

industrianlegg, og begge tok veldig lang tid å realisere. I prosessen var det ikke nødvendigvis så veldig stor tro blant alle i lokalsamfunnet på at dette skulle være gjennomførbart. Jeg var nok en av skeptikerne der.

– Men så er det likevel noen krefter der som står på og får dratt disse prosjektene i land. Så min utforskning blir å lete blant disse forfallsscenarioene, som det så lenge var, og finne ut hvilke krefter som er i disse prosessene. Det er en motkraft der, som er veldig fascinerende.

– Så det er rett og slett en utforskning av ditt eget hjemsted?
– Ja, og både om identitetsminner og hva en slik motkraft består av, om hva endringer kan bety. Da jeg gikk på videregående, følte jeg at jeg befant meg i et sånt Fucking Åmål-landskap, og at dette ikke var noe blivende sted. Men så fikk vi denne festivalen, Sommer-Melbu, og vi befant oss plutselig midt i verden.

– Ja, det er jo en festival vi hørte mye om sørpå også.
– Det ble en veldig viktig festival, også nasjonalt. De etablerte blant annet en institusjon som heter Nordland Akademi for Kunst og Vitenskap, som organiserte internasjonale filosofi- og musikkseminarer. Masse folk og masse liv.

Lokalkunnskap

Vi lunter ut i fjorden med «Lilly». Dagen som omgir oss, er lettskyet og fin, men det er ingen behov fra noen av de tilstedeværende om å kaste klærne for et ettermiddagsbad.

– Men det er kanskje ikke bare lett å skrive om stedet du er født og oppvokst på, heller?
– Det er helt klart lettest å skrive om de gode opplevelsene, fra 1980-årene, for mitt vedkommende, fordi Melbu fikk denne enorme identitetsutviklingen, som også preget oss som bodde der. Både jeg og søstera mi, som også er utflytter, sa det når vi ble spurt: «Æ e ifra Melbu!» Med stor bravur. Dette er jo et sted med bare to og et halvt tusen innbyggere, så det er klart at vi fikk med oss sterke identitetsmarkører.

– Så er det håndverksmessig mer utfordrende å skrive om områdets historie uten å måtte ta med altfor mye, om Risøyrenna, for eksempel.

– Hva er det for noe?
– Der ser du. Det er også mange av mine venner som ikke vet hva det er. Risøyrenna er sammen med Tjeldsundet de viktigste farleder langs kysten her.

– Og en farled er ...?
– Ferdselsvei langs kysten. Da Hurtigruten begynte å gå i 1893 med hovedsete i Stokmarknes, kunne den faktisk ikke gå gjennom Vesterålen. Sundet mellom Andøya og Hinnøya var for grunt. Å grave opp Risøyrenna var en enorm jobb, som grå, forstandige menn jobbet systematisk med i 30 år for å få til. En enorm lobbyvirksomhet måtte til for å få realisert millionprosjektet. Og det ble en farled som fikk veldig store ringvirkninger da den ble tatt i bruk – hele hurtigruteleia ble lagt om.

– Det er mange slike store historier på disse små stedene. Vesterålen står nok fortsatt litt i skyggen av Lofoten. Vi har liksom ikke hatt den samme markedsføringa i 1000 år.

– Har du noen skriveidealer du skuler til når du bedriver historiefortelling?
– Ja, historikeren Erling Sandmos tekster står i en særstilling. Han er et superideal. Et annet ideal er Morten Strøksnes. Han skrev en bok som het *Hva skjer i Nord-Norge?* der han også sier mye negativt om Nord-Norge. Så han er på en måte litt motstanderen min også, sier Mariann, med et aldri så lite glimt i øyet.

– Ja – hva skjer egentlig i Nord-Norge?
– Da må jeg snakke litt om den motkraften igjen. Det er masse av den her oppe. Alt er ikke en suksesshistorie, det går mye opp og ned. Det har det alltid gjort. Men det som imponerer og fascinerer meg, er at folk gir ikke opp, selv om det oppstår vanskeligheter. Som når det går dukken ellers i fiskeindustrien i på Vesterålen, så er det noen som starter på nytt. Nå på Hovden, med 14 faste innbyggere. Der er det nytt fiskebruk med ny båt, og millionene renner inn. Slik kan det være her nordpå. De gir seg faen ikke, sier Mariann Mathisen.

Langs veien igjen. Det er en vakker septemberdag langs fylkesvei 858 mot Malangseidet.

– Min største lidenskap er kanskje å løfte fram de livene som ellers ligger nedstøvet eller glemt, sier Lill-Karin Elvestad. Her i besteforeldrenes hus fra 1941. Skrivestue for Lill-Karin - og et hus der man trenger svart belte i vedfyring for å holde det varmt.

Det er jo ikke et vell av veier å kjøre seg vill på. Nord-Norge er ikke et oppbud av spagettikryss, der hodet spinner av gårde i møte med alle alternativene.
Vi skulle i relativt rak linje fra Kvaløya og ned til Meistervik, knappe sju mil.
Men vi klarer altså å surre det til. Var det trolldomspulver under skosålene fra besøket hos Rune Blix Hagen? Var det russerne som klusset med GPS-en vår?
Ikke all skyld skal lesses over på kartleser Ilja. Vi er to som danser tango. Men da vi etter drøye seks mil oppdager at vi har kjørt i en slags ring, klarer vi ikke å holde oss lenger. Det som lå an til vår første krangel på denne tredje fylkesturen sammen, løser seg opp i et forløsende latteranfall som ikke stopper på et par kilometer.

Det går litt pingpong i hodet iblant. På få dager: spionasje, overvåking, internatbarn, blodstoppere, samisk historie, samisk barneoppdragelse, tvangsevakuering, nedbrenning, hekseprosesser, latin, nordlandsbåter.

Og hva nå?

«Birte knelte med ansiktet mot nord, mot kirken og kirkestedet, der hun hadde møtt ordet så mangen en gang. Da lysnet det med ett der framme. Hun så tydelig for seg kirken og prestegården, kirkestuen, den lyse vollen. Det falt en sol over det hele, og alt rykket henne så nær. Da kjente hun noen av sine egne på kirkebakken. Der var far hennes og Gammelbesta. Der var Jens og den største gutten deres. Der var også de andre barna. Og der kom Benjamin. Hun var ikke bundet mer. Hendene hennes var fri, og hun rakte dem frem mot synet. Fjernt, fjernt, lød ordene inn til henne: Komme ditt rike! Skje din vilje, som i himmelen--! Så bøyde hun hodet mot blokken.» [4]

Nei, vi har ikke havnet på bygdefest i Malangen. Det er slik det lyder fra en av de mest dramatiske hendelsene i distriktets historie. Hentet fra romanen *Timeglasset* fra 1952, skrevet av lokalhistoriker Nils A. Ytreberg, om øyeblikket da Birte Olsdatters hode ble skilt fra resten av kroppen etter å ha blitt dømt til døden for mordet av ektemannen Jens Olsen. Broren Benjamin ble dømt for medvirkning, henrettet, han også.

Kjervikmordet går fortsatt igjen i kulturhistorien her oppe og er blitt fortalt en rekke ganger i bøker, blitt satt opp som teaterstykke og ble til en dramaserie som ble sendt på NRK TV i 1991. Birte ble dømt for drapet allerede i 1733 og broren noen år senere. Men saken gikk treigt gjennom rettssystemet, og søskenparet rømte flere ganger. Først i juni 1741 ble de innhentet av overmakta og sendt inn i evigheten.

Og hvor skal vi nå med alt dette?

Jo, fordi nå kjører vi inn på tunet til tipp-tipp-tipp-tipp-tipp-oldebarnet til Ole Johnsen, skarpretter – bøddel – Ole Johnsen, mannen som sørget for at dommen mot søskenparet ble fullbyrdet. Han ble omtalt som Mestermannen og er navneopphavet til stedet vi befinner oss nå, Meistervik i Balsfjord kommune. Mestervik ble til Meistervik etter en tvangsendring fra høyere hold for noen år siden i forbindelse med endring av postadresser.

Bødleri er ikke arvelig og er heldigvis blitt avskaffet, så det er med senkede skuldre og hodet på plass vi går Lill-Karin Elvestad i møte.

– Det å vokse opp med fortellingen om en slik hendelse, gjorde at jeg ble interessert i historie. Det er en historie som har alt: Hvordan mordet skjedde – han ble jo dumpet i fjorden og huset tent på, og så var det hele prosessen etterpå med mange år før det ble en dom. Men også hennes historie, selvfølgelig. Ho Birte ble jo mer eller mindre tvangsgiftet og levde med Jens Olsen og hans psykiske overgrep. Hennes forklaring har vi ordrett fra rettsdokumentene fra den gangen. Og flukten sammen med broren, til Sverige, blant annet.

– Og alt dette skjedde rett i nærheten her. Vi vet at mine forfedre så mye av det som skjedde, at huset brant – de var med på slukkingen – og de så liket til Jens Olsen komme opp i fjæresteinene. Alt dette har lært meg at virkeligheten kan overgå fiksjonen mange ganger.

Malangseidetulykken

Vi står på et bureisingsbruk fra 1941. Besteforeldrene til Lill-Karin grunnla gården og måtte gjøre som alle andre bureisere: bygge hus og dyrke opp mark fra grunnen av. 900 mål jord og skog i Elvestad-familiens eie omgir oss, her vi står med utsikt mot bunnen av Malangsfjorden. Hun har fyrt opp i det minste av husene, ei lita tømmerstue som bare skulle være et midlertidig bosted, et sommerhus med en isolasjonsevne som ville gitt mye vann i tennene til Glava-selgere om de hadde visst om stedet. Men besteforeldrene ble boende i huset i 15 år fordi det under og etter krigen var elendig tilgang på byggematerialer.
– Så her har fire unger vokst opp. Du kjenner det er varmt her nå, men det er bare i dette kjøkkenrommet og fordi jeg har fyrt et par timer.

Lill-Karin har en nese for katastrofer. Vi kan nesten ikke si det annerledes. Debutboka kom i 2012, *Malangseidetulykka, 5. oktober 1938. Hendelsen som rystet hele Norge.*

En fryktelig ulykke der tolv mennesker fra Malangseidet omkom da robåtene de satt i, kantret på vei ut til en melkebåt som skulle ta dem til Tromsø. Kun to overlevde katastrofen, som er den største enkeltulykken i Balsfjords historie.

– Bestemora mi fortalte meg historien da jeg var ti år, og den gjorde et voldsomt inntrykk, og jeg glemte den aldri. Så var jeg på jobb som journalist i lokalavisa mange år senere og dekket en befaring på kirkegården her om en helt annen sak. Men da jeg gikk bort til gravene til alle de omkomne fra ulykka, så jeg at det var trær veltet over, støttene holdt på å ramle over, og jeg tenkte: «Hvordan går det an at det ser ut slik her?» Det var ingen verdighet i det.

Så begynte jeg å nøste i historien.

Lill-Karin hadde da jobbet i mange år som avisjournalist, men var gått lei av faste mønstre og etablerte seg som frilanser. Befaringen på kirkegården var det som skulle sparke henne i gang med det nye livet for alvor.

– Det var jo ikke slik at jeg absolutt måtte bli forfatter, selv om jeg hadde hatt en drøm om det i mange år. Men plutselig følte jeg dette som et kall, å få fram denne historien igjen.

Og det var virkelig i siste liten. De siste tidsvitnene holdt på å gå bort.

Forfatteren in spe gjorde intervjuer med bygdefolket og gravde i arkiver i lang tid, og i november 2012 var boka ute og klar for lansering på bygdehuset.
Hun var ikke forberedt på det som skulle treffe henne.

– Jeg tror ikke mange debutanter har vært så heldige å få oppleve det jeg fikk. Jeg kom altså kjørende mot bygdehuset i god tid, men så det var fullt av biler ikke bare på parkeringsplassen, men også parkert langs veikanten bortover. Det var altså så tjåka fullt i det huset, de måtte til nabobygdehuset for å hente flere stoler.

– Og det som var så spesielt sterkt, var at her fikk vi virkelig fram i lyset ikke bare tidsvitnene som var igjen, men også hele historien og det traumet som har fulgt med denne hendelsen. For dette har vært et åpent sår i bygda.

Det var jo tolv stykker som omkom, og han som førte melkebåten, fikk aldri så mye som en reprimande. Til tross for at han hadde redningsutstyr om bord, og til tross for at han fikk vite om at det lå folk i sjøen, gjorde han ingenting. Boka er likevel ikke et forsøk på å fordele skyld, men på å fortelle det som faktisk hendte. Det var ingen veier i bygdene den gang, og skulle folket noe sted, var det å ro ut i små, åpne spissbåter– en livsfarlig ferd i utgangspunktet.

– Småfolket tapte mot øvrigheten – saken ble henlagt. Så ulykka ble et traume, som det ikke skulle snakkes om. Men alt det vonde som hadde ligget der, kom ut i de timene på bygdehuset. Det var mange som gråt den kvelden.

Det er ikke så godt å hete Ågot og bli forbigått

Det ene tok det andre etter debuten, og den såkalt vanskelige andreboka kom nærmest i samme rennet som den enda vanskeligere tredjeboka. De var to bind av *Kirkene i Troms*, som hun skrev sammen med NFFO-medlem Ronny Trælvik. Hei, Ronny.
Deretter ventet enda mer spennende nytt fra fortida; i 2019 kom biografien om Ågot Gjems Selmer.

– Min største lidenskap er kanskje å løfte fram de livene som ellers ligger nedstøvet eller glemt. Og Ågot Gjems Selmer hadde jeg overhodet ikke hørt om før hun ble nevnt i et TV-program jeg hadde på i bakgrunnen. Jeg hørte bare ordene «Balsfjord» og «forfatterinne», og ble jo kjempeinteressert. Så viste det seg altså at dette ikke bare var en lokal historie, men en stor nasjonal historie.

Lang historie kort: Ågot Gjems Selmer (1857–1926) var Kongsvinger-jente fra en velstående familie. Etter at familien hadde flyttet til Kristiania, slo hun seg inn på teaterveien og ble skuespiller, tilknyttet Christiania Teater. Hun måtte oppgi karrieren da hun flyttet til Balsfjord, med ektemann som var utnevnt til distriktslege. Men der det er vilje, er det vei. I tillegg til å føde åtte barn ble hun en kjent forfatter av ti bøker – flere av dem oversatt til en rekke språk. Hun markerte seg også som foredragsholder og aktiv samfunnsdebattant.

– Hele hennes brevsamling ligger i Nasjonalbiblioteket og viser dramaet det var da hun måtte oppgi sitt kall for å bli med mannen nordover. Så hun brøt forlovelsen først. Men så kom de sammen igjen, og hun ble med mannen til det som sikkert føltes som en annen verden.

– Det var spesielt for innbyggerne her i Balsfjord med ei Oslo-dame. Da hun ble rodd i land fra dampskipet, stod hun i fjæresteinene og spurte hvor veien var. Da flirte de bare rått. Det var jo ikke noen vei der. Hun fikk trøst av prestefrua, som sa at «du kan bare ta det med ro, det er ikke så verst her». Og Ågot på sin side tok det pent, hun tenkte de ikke skulle bli så lenge. Men de ble nå her i nesten tjue år. I løpet av den tida tok hun pennen fatt. Det var hennes måte å vende tilbake til kunsten på.

Nå sitter Lill-Karin med et helt nytt prosjekt, boka *Til livet skiller oss ad*, kommer ut våren 2023. Den tar utgangspunkt i hennes egne tippoldeforeldre, som skilte seg i 1904.
– Det var meget uvanlig på den tida, og jeg ble nysgjerrig på hva som lå bak. Og hvor uvanlig det faktisk var, skjønte jeg etter at jeg leste Hanne Marie Johnsen ved UiB (Universitetet i Bergen) sin doktorgrad, *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536–1909. En familie- og rettshistorisk studie.* Hun har påpekt at til tross for forholdstall til innbyggertall og slike utregninger var skilsmisseraten veldig lav i Nord-Norge i forhold til resten av landet.

– På tida dine tippoldeforeldre skilte seg?
– Ja. Så det var jo nesten sensasjonelt. Det pirret min nysgjerrighet. Hvordan var det å være dem? For når du levde i et landskap som dette rundt århundreskiftet, var du totalt avhengig av den andre parten i heimen. Du kunne nesten ikke overleve uten. Kona var avhengig av at mannen var ute på fiske og gjorde tungarbeidet, og han var avhengig av hun tok seg av unger, hus og heim. Det ene gikk ikke uten det andre.

– Hvordan jobber du med dette?
– Jeg har blant annet sittet mye i arkivene og lett fram alle skilsmissene mellom 1879 og 1909 i Nordland, Troms og Finnmark. Utfordringa i Nordland er at mye arkivmateriale gikk tapt under bombinga av Bodø. Men til boka har jeg funnet unikt stoff som ikke tidligere har vært brukt. Og hvorfor tror du jeg startet i 1879?

– Njaaa, vet ikke.
– *Et dukkehjem* av Henrik Ibsen. Det satte fart i saker og ting. Fram til da ble ei kvinne umyndiggjort hvis hun giftet seg – selv om hun hadde rettigheter *før* hun giftet seg. Men etter 1879 ser vi et tydelig skifte, med krav om kvinners egne rettigheter og en større vilje til å ta ut skilsmisser.

Varmen begynner å få et godt tak inne i den gamle stua. Dette er også skrivestua til Lill-Karin Elvestad, og et par ganger i året inviterer hun også andre skrivende mennesker inn. Hun har arrangert skrivekurs siden 2017 og med god oppslutning.

Det nærmer seg avskjed. Vi vender bilen nordover igjen, mot Tromsø.

– Det er mange som har en drøm om å skrive, og jeg vil senke terskelen for at de skal kunne gjøre det. Jeg vil at flere skal kjenne på den der gnisten, hvordan det er å være i flyten og skrive. Så de lærer om virkemidler, metode, skrive scener og alle aspekter ved skriving.

– Det er en del potensielle skriveglade der ute som synes det er skummelt å kaste seg utpå med en tekst. Men jeg pleier å si til kursdeltakerne at hvis noen merker at det står en gammel lærer og kikker over skuldra, så skal de du bare be ham om å gå ut, for han er ikke velkommen her. For det er mange som bare stopper seg selv. Det blir aldri noen skriving, selv om de aldri så mye har lyst. Men jeg tenker at det er ikke sikkert at de som har vært på skrivekurs, nødvendigvis skal bli store forfattere. Jeg er mer opptatt av denne gleden ved å skrive.

– Hva betyr skrivingen for deg?
– Jeg kan bare snakke for min egen del, men for meg er skrivingen en måte å overleve på. Jeg tror på verdien å skrive når man er i krise i livet sitt. Og det har jeg vært en par ganger. Skrivingen er ikke bare terapi, den hjelper meg til å forstå verden.

Det nærmer seg avskjed. Vi vender bilen nordover igjen, mot Nordens Pa... , vi mener Tromsø.

Har vi fulgt de rette sporene? Hvor mye har vi lært om Nord-Norge, ser vi avtrykkene av en felles identitet her noe sted? Slikt er farlig å begi seg inn på – kanskje et såkalt minefelt, til og med. Og har det noe for seg, å lete?

Les hva historiker og NFFO-medlem Narve Fulsås skrev i artikkelen «Nordnorsk eigenart og nordnorsk identitet» i 1997:

«Kulturhistoria gir ikkje noko klart og eintydig svar på kva 'det nordnorske' er – fordi det ikkje finst noko eintydig svar på det. Eller med andre ord: det finst ikkje noko essensielt nordnorsk, ein kjerneidentitet innskriven i alle nordnorskingars sjel. [...] Eg argumenterer for at nordnorsk identitet [...] skal oppfattast som noko relasjonelt og dermed som noko foranderleg, flytande og motsetningsfylt»[5].

Det spesielle er at begrepene «nord-norsk» og «Nord-Norge» av relativt nyere dato, i hvert fall for dem som har levd en stund. Vi nevnte tidligere de ulike navnene som ble festet på landsdelen, fram til slutten av 1800-tallet.

Som vi nevnte tidligere er navnet Nord-Norge av relativt nyere dato.

Vi skal til en kveld i 1884, og vi skal på kafe i Kristiania. Og vi hopper rett inn i fortellingen i Asbjørn Jaklins bok *Historien om Nord-Norge fra 2004*:

«Det er like godt å innrømme det. Historien om Nord-Norge begynner i hovedstaden. En kveld i 1884 krysser ei rekke nordlendinger den svakt opplyste plassen foran Hovedbanestasjonen i Kristiania. En etter en går de inn hovedinngangen til det moderne og staselige Hotel Royal.»

De tar plass rundt bordene inne i kafeen med de høye og buede vinduene ut mot Jernbanetorget. Snart går praten livlig og kafélokalet summer av stemmer med nordnorsk aksent. Rundt ett av bordene er debatten særlig intens.

'Enn om vi kaller det Nord-Norge?'»

Rundt bordene satt blant andre denne gjengen, leser vi igjen i Henning Hovlid Wærps utmerkede bok *Arktisk litteratur*:

«Stortingsmann og seinere stortingspresident Sivert Nielsen fra Bodø, komponist og musiker Ole Olsen fra Hammerfest, Elias Blix, seinere professor, statsråd og salmedikter, Ole Tobias Olsen, seinere prest, folkeminnesamler, ingeniør, også kjent som 'Nordlandsbanens far', Anton Christian Bang, seinere professor, statsråd og biskop, og Richard With, 'hurtigrutas far'.

Det var en elitegruppe som levde i en slags diaspora i hovedstaden og drømte om den hjemlige region og utviklet visjoner om dens framtid, i likhet med tilsvarende grupper i mange hovedsteder i Europa.»

Borte er de alle som en, naturligvis. For å få svar på våre undringer durer vi derfor opp bakkene fra sentrum av Tromsø og inviterer oss selv inn i en lun og vakker stue.

– Hva det er med nordlendingen? Tja, du kan heller spørre: Hvorfor skulle vi være så forskjellige her oppe enn folk fra andre landsdeler i Norge? At vi liksom skal være en annen folketype og ha et annet lynne?

Vi er hjemme hos en av Tromsøs mest markante forfattere og samfunnsdebattanter, kjent både fra mange år i avisa Nordlys og som bestselgende forfatter av en rekke bøker fra annen verdenskrig.

Asbjørn Jaklin blir sittende stille i fire sekunder før han spretter opp fra stolen.

– Her skal du høre, sier han borte fra bokhylla. Han åpner en av bøkene og begynner å lese:

«Nordlendingen er Norges drømmer, fantast, flottenheimer. Mon tror om nordlendingen på mange måter ikke er inkarnasjonen av Norges sjel? Når en sunnmøring kommer hjem fra fisketokt, har han tjent 400 kroner. Han setter 400 kroner i banken. Når en nordlending kommer hjem fra tokt, har han tjent 200 kroner. For de 20 kjøper han et silkesjal til kjæresten, for de 180 kjøper han wienerbrød! Hans hemmelige valgspråk er: 'Man må da ha det litt godt her i livet.'»

– Agnar Mykle. *Rubicon*, sier Jaklin og dytter boka på plass igjen.

– Slikt er jo helt klart mytebyggende.

– Myten om ...?

– Den rause, omgjengelige nordlendingen. Da jeg skrev *Historien om Nord-Norge* for tjue år siden, prøvde jeg å finne ut: Er det noen forskjeller på landsdelene i dag? Som Mykle påstod i sin tid, og som kanskje var en realitet rett etter krigen.

– Hva fant du ut?

– Det er et par ganger sentralmakta har vendt seg mot nord og pekt på Nord-Norge. Første gang av Gerhardsen-regjeringen etter krigen, da Nord-Norge ble utpekt som et satsingsområde i næringspolitikken – hele landsdelen. Og begrunnelsen var at den var tilbakeliggende – at det var en umoderne og uproduktiv landsdel.

Da begynner regjeringen på en storstilt industrireisning og investerer i jernverket i Mo i Rana og moderniserer fiskeindustrien. Det er en delvis omstridt politikk, spesielt hos Ottar Brox.

– Men det var kanskje nødvendig?

– Etter annen verdenskrig hadde Nord-Norge 12 prosent av befolkningen, men bare 2 prosent av brutto nasjonalprodukt og 6 prosent av industriproduksjonen. Regjeringen gikk inn med massive lån og industrisatsing. Så, ja, det var et behov. Kronen på verket i denne satsingen kom med etableringen av Universitetet i Tromsø i 1968.

– Da jeg skrev den boka, var det for å vise at forholdene i nord var blitt utjevnet med resten av landet. På de aller fleste områdene – inntekter, næringsproduksjon og sosiale forhold – var det stort sett ingen vesentlige forskjeller mellom landsdelene lenger. Der har du svar på ditt spørsmål, om hva det er med nordlendingen. Vi er som folk flest fra resten av landet.

Asbjørn Jaklin blir sittende stille i fire sekunder før han spretter opp fra stolen.
– Her skal du høre, sier han borte fra bokhylla. Han åpner en av bøkene og begynner å lese:

– Bortsett fra på ett område: Mange som hadde studert de religiøse aspektene, fant ut at nordlendingene holdt mer fast på folketrua. Som altså er et penere ord for overtro.

Krigsteater

– Og den andre gangen sentralmakta vendte seg mot nord, hva var det?

– Det var i 2005. Da kom Jonas Gahr Støre til UiT, fylte hele det store auditoriet og sa at nå er det nordområdene som gjelder. «Nordområdene er landets viktigste strategiske satsingsområde.» Det var setningen slik den stod i regjeringserklæringen. Så han ble jo rockestjerne over natta her.

– En del av oss tolket det som om det var Nord-Norge dette gjaldt. Men det var jo nordområdene, altså områdene opp mot Arktis og Barentshavet Støre

snakket om. Så vi ble vel litt skuffa da det ikke kom masse veier og infrastruktur hit.

– Hvordan har du inntrykk av at resten av landet sin oppfatning av Nord-Norge har endret seg? Forstår vi Nord-Norge sørpå?
– Det er vanskelig å svare seriøst på. Jeg opplever at det nå ikke er spesielt negative holdninger mot Nord-Norge. Tvert imot, de som kommer hit, skryter av naturen og at folk er så lette å komme i kontakt med. Så det blir bare løse spekulasjoner å si noe generelt om hva andre sier om oss.

– Jeg er stolt over å komme fra Nord- Norge. Det er en veldig spennende landsdel. Jeg er jo blitt stucked i historisk sakprosa som forfatter og spesielt det som har med krig og sikkerhetspolitikk å gjøre. Da er denne landsdelen fantastisk å ha et ståsted i.

– Hvordan da?
– Det er bare å se på kartene, og historien. Vi ligger i geografiens forbannelse og vil i krisesituasjoner pådra oss stormaktenes oppmerksomhet – enten vi vil eller ikke. Det beste eksemplet på det er annen verdenskrig. Da prioriteres Nord-Norge av de to mest sentrale aktørene i krigen, Adolf Hitler og Winston Churchill. Og hvorfor gjorde de det? Alle vet at «Tirpitz», Europas mest avanserte slagskip, ble senket her ved Håkøya i Tromsø. Men hvorfor lå «Tirpitz» her i utgangspunktet? Fordi Hitler hadde en idé om at hvis han tapte Norge, ville han også tape krigen. Han kalte dette et skjebneområde. For ham var det særlig viktig å fortsette å kunne forsyne Kirkenes, som var plattformen for angrepet videre mot Sovjetunionen. Så for å sikre Kirkenes bygde hans tropper et kystforsvarsverk i voldsom skala.

– Og Churchills motiver?
– Samtidig som Hitler bygde ut, hadde Churchill en idé om at utskiping av malm fra Narvik måtte stoppes. Det var til og med før 9. april.

– Hvorfor var det viktig å stanse malmfrakten?
– Før tyskerne gikk vestover på kontinentet, invaderte Frankrike og erobret områder med gruver, var de helt avhengige av import av svensk malm over Narvik. Og under krigen vurderte Churchill også invasjon av Nord-Norge. Det var én av hans tre store planer. De to andre var operasjon Torch, som var landgangen i Nord-Afrika, og den andre var operasjon Overlord, som var D-dagen. Den tredje var operasjon Jupiter, som var en plan for invasjon av Nord-Norge. Den ble aldri satt i verk fordi Churchill ikke fikk med seg de militære på planen. Vi skal være glade for de ikke invaderte. Da hadde Nord-Norge og det øvrige Norge blitt et svært krigsteater.

– Men jeg nevner dette for å understreke Nord-Norges strategiske betydning.

Unnlatelsessynd

– Vi er helt ikke helt i krigsmodus her, men vi føler jo på kaldgufset fra Russland, alle som en. Tenker du noe på at den kan utvikle seg i militær retning, mot oss?
– Norge gikk inn i NATO i 1949, så det har vært lenge avklart at vi er en del av en større militærmakt. Sannsynligheten for at du skulle få en stormaktskonfrontasjon i nordområdene, er relativt liten– spesielt nå som Putins militære krefter settes i all hovedsak inn mot Russland.

– Men vi har hele tida hatt denne spenningen mot øst: som flo og fjære, spenning og avspenning. Det Ukraina-krigen har satt en effektiv stopper for, har vært folk-til-folk-samarbeidet. Kontakten med Russland har vært veldig hyppig, både nå i nyere tid og i historisk sett, pomorhandelen, for eksempel, som pågikk fram til den russiske revolusjon.

– For dette er også spesielt med landsdelen: Vi har vært flerkulturelle i masser av år. Det står i flere historiebøker at Norge begynte med arbeidsinnvandring fra Pakistan i 1970-årene. Det er interessant at man da glemmer den store finske innvandringen til Finnmark. I en del byer i fylket var det jo et flertall av finske innbyggere. I Skibotn, for eksempel, ble kommunestyreforhandlingene gjort på finsk i 1930-årene. Så vi har hatt denne spennende smeltedigelen av nordmenn, kvener, samer, finner og russere lenge.

– Det er kanskje ikke noe nytt at Nord-Norge blir unnlatt i den offisielle norgeshistorien. Vi snakket med Arvid Petterson om at det for eksempel er veldig få boklige framstillinger om nedbrenning av og tvangsevakuering fra Finnmark og deler av Troms. Deler du hans syn?
– Det er jeg helt enig i. Jeg er veldig forsiktig med å hevde titt og ofte at noe er glemt eller fortiet. Men når det gjelder tvangsevakueringen og nedbrenningen, mener jeg det er et åpenbart misforhold mellom den plassen dette har hatt i den norske historieskrivingen, og omfanget av katastrofen.

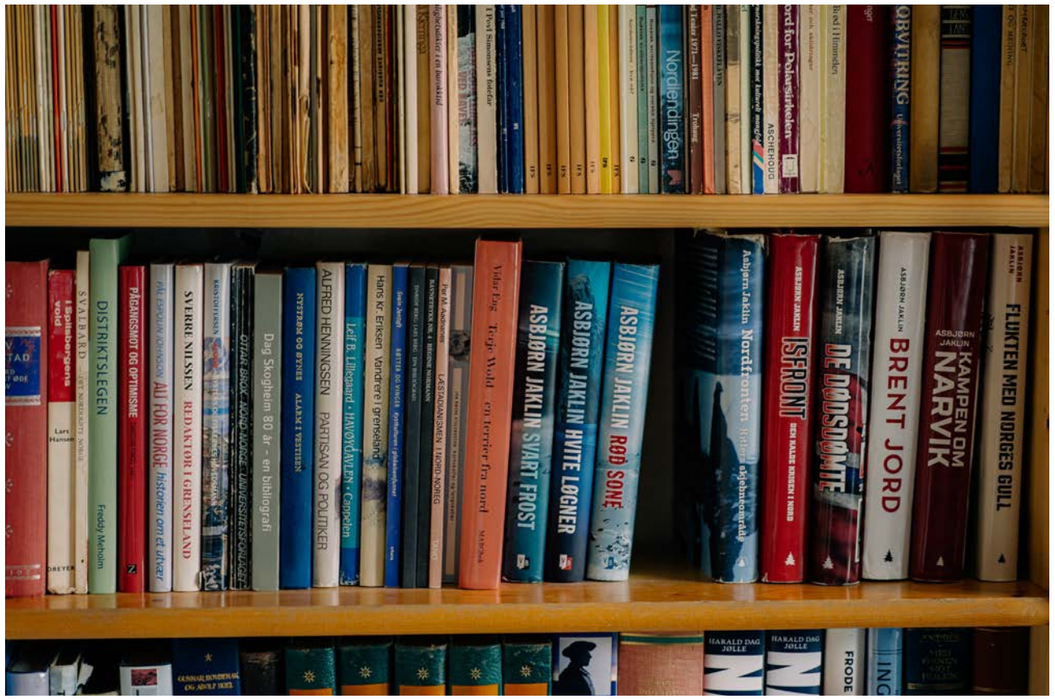

– Jeg har regnet på det. Vi snakker altså om et totalrasert området som gikk fra et stykke inn på Varangerhalvøya og ned til cirka Kvænangen. Hvis du tar det arealet dette utgjorde, og flytter det sørover, så tilsvarer det hele Sørlandet og fylkene vi kjente før sammenslåingen som Buskerud, Telemark og Vestfold. Alt nedbrent. Kun ti kirker som står igjen. Bruene er sprengt. 22 000 telegrafstolper er sprengt, 12 000 bolighus, 500 bedrifter. 50 000 mennesker ble tvangsevakuert, 25 000 mennesker som gjemte seg unna for tyskerne. Dette er et svært, menneskelig drama som helt klart ikke har den plassen det fortjener.

Britenes plass i historien

Asbjørn Jaklin har i mange år arbeidet som journalist og redaktør i Nordlys. Etter hvert som årene gikk, ble det stadig flere bokprosjekter med ditto tilhørende skrivepermisjoner. Til slutt ville arbeidsgiveren ha en avklaring: Er du forfatter, eller er du redaktør?

– Vi fant fram til en løsning begge parter var meget fornøyde med. Så nå har jeg en fleksibel frilansavtale med Nordlys.

– Hva er neste bokprosjekt?

– Det er gradert, sier han med et lurt smil.

– Det er ingen hemmelighet at det handler om annen verdenskrig. Når du jobber over så mange år som jeg har gjort, med et slikt tema, ser du jo at det er enormt landskap. – Standardspørsmålet jeg møter, er: «Skal vi aldri bli ferdige med krigen?» Svaret er nei. Det skyldes at den pågikk over så mange år og det er så mange mennesker involvert. Nylig kom det for eksempel ei bok om Wehrmacht i Norge, av Torgeir Ekerholt Sæveraas, hvor det kom fram masse nye opplysninger. Hvem var de over 400 000 soldatene som oppholdt seg i Norge? Mange steder i Nord-Norge ble jo folketallet mangedoblet.

– Kan du si noe mer spesifikt om hva du skriver om denne gangen?

– Jeg tar for meg den britiske siden, hva de tenkte, og hvordan de handlet. Et historisk faktum som det har vært lite oppmerksomhet rundt, var at britene minela Vestfjorden 8. april 1940. Over 200 miner ble lagt ut dagen før tyskernes angrep. Dette viser stormaktenes interesse for dette landet. Så hva holdt de på med? Hva tenkte de?

– Hvis vi hadde hatt denne samtalen i 1950-årene, ville det være vanskelig å ytre noe kritisk om våre nære allierte. Men nå, såpass lenge etter, må man kunne se på nyansene i det spillet britene holdt på med. Ikke fordi de på noen måte skal sammenlignes med Nazi-Tysland, som var despoti av verste sort. Men det er interessant å se hvordan andre, stormaktene, forholdt seg til det lille, fattige landet som vi var den gangen.

– Britene må få ti poeng for at de sloss så hardt mot nazistene. Men de var ganske arrogante da de kom hit våren 1940, og synkroniserte for eksempel overhodet ikke mot norske styrker. De opererte som om det skulle være en afrikansk kolonitid.

– Spennende! Vi gleder oss til å lese. Men siden det du nevner, handler om mellommenneskelige relasjoner, og for å vende tilbake til utgangspunktet før vi må fly hjem igjen, og for å få med oss et budskap ned til sørfronten: Forstår vi hverandre helt og fullt nå, søringen og nordlendingen?

– He-he. En av grunnene til at jeg er forsiktig med dette med «at søringene forstår ikke Nord-Norge», er jo fordi at jeg vet at det ikke bare går én vei. Som da jeg tok toget til Kongsberg og vi passerte Mjøndalen. Da slo det meg at Mjøndalen, det har jeg jo hørt om på grunn av fotballaget. Men jeg har aldri visst hvor det lå. Med andre ord, uvitenheten om lokale forhold i andre deler av det lange landet vårt, den har jo gått begge veier. Asbjørn fortsetter:

– Da sønnen min kjøpte hytte i Valdres, sa jeg bråkjekt at «Valdres, der hadde de vel ikke noen krig?». Den måtte jeg tygge i meg. Det viste seg jo at i Valdres var det svært sterke kamper under annen verdenskrig. Så uvitenhet om andre regioners egenart og geografi og lokalhistorie, den gjelder allment.

– Men det er en ting jeg vil legge til om krigen, som ikke er forstått godt nok sørpå. Du nevnte dette her med brent jord og tvangsevakueringen. Men det andre spesielle fenomenet er at Øst-Finnmark var en ren krigssone i tre år. Når jeg holder foredrag sørpå, forklarer jeg at det var 1000 flyalarmer og 300 faktiske flyangrep i løpet av tre år i Kirkenes. Da ser jeg at folk blir flakkende i blikket, dette får de ikke tak i. Hvem var det som bombet der? Jo, det var de allierte fordi Kirkenes var en forsyningsbase til den blodige fronten som stod bare ti mil fra norskegrensa, altså mellom Kirkenes og Murmansk. Og det tror jeg det er det andre store poenget som ikke skjønnes i store deler av landet, nemlig at okkupasjonen som sådan var relativt fredelig militært sett i store deler av landet. Unntaket var Øst-Finnmark. Der var situasjonen helt annerledes enn i resten av Norge, sier Asbjørn Jaklin.

Å, nord. Så mye mer vi skulle hatt av deg. Vi skulle bare banket og klinket sammen en videreføring av Nordlandsbanen, tatt landet i lange klyv opp fra Fauske, husket andre ord av Agnar Mykle mens vi hørte på sangen fra skinnene og de eldgamle togene: «Fikkete fikkete. Fukketetu fukketetu fukketetu fukketetu.»[6]

Mens vi venter på byggestart, går vi inn i det med Rolf Jacobsens dikt. Mye brukt og framsagt, men hvis varme velkomster er mulig, må det være lov også å bunte sammen avskjeder og håp om snarlige gjensyn på denne måten:

Nord

Se oftere mot nord.
Gå mot vinden, du får rødere kinn.
Finn den ulendte stien. Hold den.
Den er kortere.
Nord er best.
Vinterens flammehimmel, sommernattens solmirakel.
Gå mot vinden. Klyv berg.
Se mot nord.
Oftere.
Det er langt dette landet.
Det meste er nord.

Bård Wormdal har vært nyhetsjournalist for NRK i 35 år og er bosatt i Vadsø, med spesialområde etterretning, forsvar og sikkerhet. Han har tidligere bakgrunn fra VG og Dagbladet. Wormdal har utgitt *Satellittkrigen* (2011) og *Spionbasen* (2015), begge utgitt på engelsk, og gir i vår ut *Spionkrigen*.

Ingjerd Tjelle har jobbet som journalist i en årrekke, og valgte for 21 år siden å etablere egen bedrift for å skrive bøker fra nord. Temaer har vært barnehjemsbarn, blodstoppere, kvinneliv og aller sist en bok om de mange skoleinternatene Finnmark har hatt svært mange av. Hun kombinerer sitt forfatterskap med reiselivsopplevelser i Øst-Finnmark.

Steinar Pedersen har vært rypefanger, fjordfisker, lærer, forsker, statssekretær, førsteamanuensis og rektor ved Samisk høgskole og har doktorgrad i historie. Den skriftlige produksjonen er fra feltene ressursbruk og rettigheter i samiske områder, og den norske 1800-tallsnasjonalismens negative innvirkning på samisk kultur. Medforfatter i *Samenes historie 1751–2010*, utgitt 2021.

Arvid Petterson har lærer- og tegnelærerutdanning, historie mellomfag i Trondheim og hovedfag (master) i Tromsø. Han har vært rektor ved skoler i Alta i elleve år, og administrativ leder for Nordnorsk Kulturråd i elleve år. Fra 1989 har han vært frilans forfatter i sin hjembygd, Brennelv i Porsanger. Han har skrevet artikler og bøker med mange temaer fra Nord-Norge og Nordkalotten. Hovedsaken har vært en av landets største tragedier, tvangsevakueringen og brenningen av Nord-Troms og Finnmark 1944–1945.

Rune Blix Hagen arbeider som førsteamanuensis emeritus i historie ved Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi ved UiT, Norges arktiske universitet. Tidligere har Hagen arbeidet som arkivar ved Arbeiderbevegelsens arkiv for Nord-Norge og ved Statsarkivet i Tromsø. Dessuten var han fagreferent i historie og arkeologi ved Universitetsbiblioteket i Tromsø i en tiårs periode. Blant hans omfattende publikasjoner kan nevnes boka *Dei europeiske trolldomsprosessane* utgitt på Samlaget i 2007 og *Ved Porten til Helvete. Trolldomsprosessene i Finnmark*, utgitt på Cappelen Damm i 2015. For tiden holder han på med en publikasjon omkring trolldomsforfølgelse av samer på Nordkalotten. Han har undervist og uteksaminert hundrevis av studenter i trolldomsemner, og er en etterspurt og prisbelønnet formidler. Hagen har tidligere vært styremedlem i NFFO.

Asta Mitkija Balto er frilans utdanner og dosent emerita, tidligere også rektor ved Sámi University of Applied Sciencies, Sámi allaskuvla, Guovdageaidnu. Hun er viden kjent for sitt arbeid med å dekolonisere samisk kultur, dvs. reparere skadene som fornorskning har påført det samiske samfunnet. Hun er meget engasjert i det å styrke og fornye kulturarven, bygge opp et samisk utdanningssystem, samisk kunnskap og forskning, er utnevnt internasjonalt av WINHEC som æresdoktor i samisk og urfolksutdanning. Hennes kjennemerke er forskningen om samisk oppdragelse, og kunnskapen anvendes som samisk plattform i skoler, barnehager og høyere utdanning.

Per Pippin Aspaas er latinfilolog, vitenskapshistoriker og universitetsbibliotekar i Tromsø. Han har oversatt flere sakprosatekster fra latin og arbeider for tida på en bok om jesuitten Maximilian Hells reise i Norge 1768–1769. Som universitetsbibliotekar er han særlig engasjert i Open Access og åpen forskning, samt digitalisering og presentasjon av eldre kildemateriale på nett.

Mariann J. Mathisen har 30 års erfaring med kystkultur og kysthistorie, først som friluftslivslærer med seiling som spesiale ved Lofoten folkehøgskole. Videre utdannet hun seg til historiker cand. philol. jobbet som museumskonservator ved en rekke museer i Nord-Norge, blant annet Nord-Norsk fartøyvernsenter og båtmuseum i Gratangen. Hun har i en årrekke vært skribent for Forbundet Kystens medlemsblad. For tida jobber hun med en bok med tittelen *Transformasjoner – fra forfall til potensiale*, om store prosjekter som forfalt i mange år, men likevel ble fullført med suksess.

Lill-Karin Elvestad er journalist og tar en mastergrad i historie. Hennes femte sakprosabok innen kulturhistorie kommer i vår og har tittelen *Til livet skiller oss ad – Skilsmissehistorier 1879–1909*. Lill-Karin har gjennom mange år i egen frilansbedrift jobbet som journalist, redaktør, arrangør og prosjektleder. Hun holder årlige skrivekurs i gammelstua på Elvestad, og ivrer generelt for å ta vare på gamle hus. Lill-Karin er en aktiv formidler og foredragsholder, og i 2021 ble hun tildelt Kulturminnefondets nasjonale formidlingsstipend.

Asbjørn Jaklin har vært journalist og redaktør i avisa Nordlys i Tromsø i 40 år. De siste 20 årene har han i praksis vært forfatter på heltid. I 2020 sluttet han i avisa. Jaklin har skrevet sju bøker for Gyldendal i sjangeren fortellende sakprosa, mest med temaer fra annen verdenskrig. Han har også skrevet tre kriminalromaner som han selv karakteriserer som mindre vellykkede. Jaklin sitter i styret i NFFO.

Har du skrevet og fått utgitt mer enn 49 sider faglitterær tekst? Da er du hjertelig velkommen som medlem i Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening!

Sjekk nffo.no for mer informasjon, blant annet om hvilke medlemsfordeler du får.

Ansvarlig redaktør: Arne Vestbø.

Design: Remi Thoresen / Aksell.no

Foto: Ilja C. Hendel.

Tekst: Sverre Gunnar Haga.

Korrektur: Hilde Flått.

Trykk: Aksell.no

Opplag: 5600.

Miljøfyrtårn®

SVANEMERKET Trykksak 2041 0379

TRYKT I NORGE NO - 1470

---

(1) Sannhets- og forsoningskommisjonen er en kommisjon opprettet av Stortinget i juni 2018 for å granske fornorskningspolitikk og urett overfor samer og kvener, norskfinner og skogfinner.

(2) *Arktisk litteratur. Fra Fridtjof Nansen til Anne B. Ragde*, av Henning Howlid Wærp (Orkana Akademisk, 2017).

(3) porsanger.kommune.no/historie

(4) *Kjervikmordet – i historiske kilder, litterære fremstillinger og folkelig tradisjon.* Masteroppgave i historie, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø, 2008. Av Marte Solum.

(5) Fra *Lasso rundt fru Luna*, av Agnar Mykle.

(6) *Spenningenes land. Nord-Norge etter 1945*, av Øyvind Thomassen og Jostein Rulås (red.). ad Notam (Gyldendal), 1997.

KLIMANØYTRAL DISTRIBUSJON
Levert av Posten

NORGE P. P.
posten

Returadresse:
NFFO
Uranienborgveien 2
0258 Oslo

NFFO
NORSK FAGLITTERÆR
FORFATTER- OG
OVERSETTERFORENING

nffo.no